

Diskussioner om Bengt Lindroths bok *Vi som inte var med i kriget*

Sammanfattning

I mycket stora drag går Lindroths resonemang ut på att eftersom Sverige aldrig blev direkt drabbat av (militära) krigshandlingar under andra världskriget har vårt land blivit annorlunda – det har fått en naiv inställning till katastrofrisker, bristande förståelse för andra länders erfarenheter och situationer. Lindroth menar också att till skillnad från de nordiska grannländerna har Sverige inte gjort upp med sitt förflutna från krigsåren.

Sverige är ”fredsskadat” av att inte ha varit med i andra världskriget. Vårt land har ett ”erfarenhetsunderskott”. Det innebär bland annat att Sverige har dålig beredskap för kriser, vilket senast har visat sig i hanteringen av covid-19. Sverige har utvecklat en överdriven tro på sin egen moraliska och humanitära hållning. Sverige har en överlägsen attityd (besserwisser) och uppträder moraliskt överlägset gentemot omvärlden, däribland de andra nordiska länderna. Detta har haft en ogynnsam inverkan på förhållandet mellan Sverige och de nordiska grannländerna liksom på Sveriges attityd till det europeiska samarbetet.

Initiativet till en studiecirkel eller diskussionsgrupp kom från Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan. Denna rapport har vi i första hand skrivit som sammanfattning för oss själva men också som redovisning för uppdragsgivarna och gensvar till Bengt Lindroth. Möjligtvis kan den läsas av deltagare i andra diskussionsgrupper.

Vi som deltog i diskussionsgruppen

Deltagarna har personliga rötter i eller andra anknytningar inte bara till olika delar av Sverige utan även i Danmark, Estland, Finland, Färöarna och Island, vilket har gett värdefulla bidrag till samtalen. Exempelvis har en av oss berättat och visat bilder, dokument om föräldrarnas krigsupplevelser i Estland och Finland. Vi har också sökt upp kompletterande böcker, artiklar och andra referenser.

Några deltagare har erfarenheter av nordiskt samarbete, både på officiell och ideell nivå.

Samtalen har varit intensiva och de har pågått även mellan och efter de tre från början planerade träffarna. Studieplanen, som vi förväntades följa, har närmast känts överambitiös. Lindroths bok och studieplanen har väckt många associationer och nya frågor. Samtalen började med intryck (indirekta, förmedlade, sådana) från krigsåren. Därefter har vi kommit in på frågeställningar om vilka spår krigsåren satt i Sverige och grannländerna. Vi har berört trender och stämningar i samhällsutvecklingen efter kriget men också före detta. Krisberedskap har behandlats med tanke på militära spänningar, sjukdom, vårdbehov och flykt. Vi har lyft fram konkreta och erfarenhetsgrundade synpunkter på hur det nordiska samarbetet har förändrats genom åren. Vi har försökt följa studieplanens frågor. Dessa är emellertid alltför många och har lett in på många sidospår.

Birgitta Agazzi

Asger Eilstrup

Nanna

Hermansson Kent Hult

Annika Jerlbäck

Bengt Lidal

Yvonne Lindholm

Anders Schærström

Övergripande reflektioner

Lindroths bok imponerar med sitt enorma underlag i form av fakta- och skönlitteratur, filmer (dokumentär och fiktion), personkontakter m.m. Vi har dryftat hans tes att Sverige skulle ha lagt sig till med en självbelåten, överlägsen, och naiv, hållning till följd av att ha stått utanför kriget. Den ska tas på allvar men övertygar inte helt. Vissa drag i svenska värderingar kan ha tidigare rötter, men efterkrigsgenerationerna måste ha påverkats av andra händelser – även krig, om än icke i Norden.

Boken framstår som ett försök att seriöst gå igenom det som Lindroth har upplevt som ett problem i sina kontakter med grannländerna under hela sitt yrkesliv och som utgår från att Sverige inte blev ockuperat eller angripet av annan makt under kriget. Det gav oss ekonomiskt ett försprång efter kriget och det har samtidigt inneburit att våra grannar tycker att vi slapp billigt undan och aldrig kan förstå vad de upplevde. Vi tror att L menar att de i mycket har rätt i det, och vi är böjda att hålla med. Visst gladdes svenskar i allmänhet åt att Danmark och Norge blev fria när kriget var slut och visst beundrar många svenskar Finlands kamp emot Sovjet. Kanske var alla nöjda med att det var fred. Men i bakhuvudet finns det nog ändå dåligt samvete för hållningen mot nazisterna.

Vi i gruppen har vuxit upp med ganska olika intryck av krigsåren – förmedlade av föräldrar, andra anhöriga, skolans historieundervisning och olika slags medier. Våra familjer och bostadsorter kan ha påverkat intrycken. Senare i livet, med erfarenhet och ökande avstånd till krigsåren har vi skaffat oss avsevärt mer kunskaper och perspektiv som har kunnat komma till uttryck i diskussionsgruppen.

Det saknas inte dokumentation för den som vill veta, även om det, som Lindroth påpekar, kan finnas mer i grannländerna. Men tydligen har mycket blivit nedtryckt – inte enbart om nazistsympatier och antisemitism utan också om att ambitioner att hjälpa judar och flyktingar var ännu större än vad som faktiskt gått till historien.

Bengt Lidal:

1. Bokens titel fick mig vid någon sammankomst att fälla kommentaren att de krigshändelser som drabbade våra nordiska grannländer m.fl. länder i vår omgivning men inte oss (Sverige) egentligen inte var *ett krig/kriget* utan *flera krig/krigen*, av olika karaktär och med skilda konsekvenser för de drabbade länderna, så olika faktiskt att det inte bara är Sveriges erfarenheter som skiljer sig från övriga Nordens – de andra nordiska ländernas erfarenheter är sinsemellan så olika att den brist på förståelse från svensk sida som utgör den röda tråden i boken rimligen måste kompletteras med brist på ömsesidig förståelse mellan övriga nordiska länder inbördes. Jag tänker särskilt på Sovjetunionens överfall på Finland 1939 och vinterkriget, som hade en helt annan karaktär än de sinsemellan olika tyska invasionerna/ockupationerna i Danmark och Norge och deras konsekvenser, och på det s.k. fortsättningskriget som Finland förde mot Sovjetunionen, förut Tysklands bundsförvant och nu dess fiende.

När dessa krig småningom var till ända lämnade de radikalt olika spår i de nordiska länderna både materiellt (i Finlands fall landförluster och krigsskadestånd) och politiskt (i Finland inskränkt politisk rörelsefrihet) och på andra sätt. Danmark och Norge däremot kom att inkluderas bland segrarmakterna, vilket bl.a. kom till uttryck då FN 1945 bildades med dessa båda länder som medlemmar. Sverige och Island valdes in som medlemmar året därpå och Finland först 1955.

– *Europarådet* bildades på initiativ av Winston Churchill 1949. Bland de tio ursprungliga medlemmarna fanns Danmark, Norge och Sverige. Island valdes in 1955. ”Finland avstod av

hänsyn till Sovjetunionen länge från att prioritera medlemskap i Europarådet och gjorde sitt inträde där som full medlem så sent som 1989”, heter det i en jubileumsskrift utgiven av UD 1999. – Nordiska rådet bildades av Danmark, Island, Norge och Sverige 1952. Finland inträdde 1955.

– *Nordek* (eller Organisationen för nordiskt ekonomiskt samarbete) förhandlades mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige 1968 – 1970 men Finland drog sig ur samarbetet ”pådrivet av president Urho Kekkonen”; ”Finland hade fått signaler om att Sovjetunionen ogillade de nordiska planerna” (Wikipedia). Efter det finska uttåget försökte de andra länderna att bilda *Skandek*, men även dessa försök misslyckades.

– I oktober 1972 röstade danskarna ja till medlemskap i *EEG* och landet blev medlem i januari 1973. (Wikipedia). Övriga nordiska länder kvarstod som medlemmar i *EFTA* bildat 1960 med Danmark, Norge och Sverige bland de ursprungliga medlemmarna; Island blev medlem 1970; Finland var associerat från 1961 och blev medlem 1985. (Wikipedia).

– Finland och Sverige blev *EU-medlemmar* 1995. Island och Norge är knutna till EU genom *EES-avtalet*, ursprungligen träffat mellan EU och ett antal icke-medlemmar (däribland Finland och Sverige) och i kraft 1994 (för sistnämnda länder sålunda bara ett år, fram till EU-inträdet).

– Jag utesluter här det försvarspolitiska samarbetet: det må räcka att nämna *NATO*, där Danmark, Island och Norge var bland de tolv grundarländerna 1949, och *VSB*-pakten med Sovjetunionen för Finlands del 1948 – 1992 (VSB=vänskap, bistånd, samarbete).

2. I ett annat avsnitt i boken aktualiseras varierande erfarenheter av krig/ kriget/krigen åter, nämligen i kapitel XI *Sverige – mer Europa, mindre utanför*. Jag vill hänvisa till sid. 245, från stycket som börjar: ”Idag är var femte invånare i Sverige född utomlands...,” och till följande sidor. Överst på sid. 246 sägs att här finns ett problem: det är fråga om skilda krig. ”Det är inte kriget med stort K. Inte andra världskriget med Hitler, Stalin och Förintelsen. Inte det gemensamma europeiska minnet.” Nej det är uppenbart, men har det någonsin varit så enhetliga minnen ens i Norden? Och började inte blandningen av nordiska krigsminnen redan medan krigen rasade i Norden och dess närområde (t.ex. de finska krigsbarnen och flyktingarna från Baltikum) och under de efterkrigsår då först sydeuropeer och sedan människor från Finland i stora skaror sökte ett nytt liv (eller åtminstone försörjning) i Sverige? Och har inte övriga nordiska länder, om än i mindre utsträckning än Sverige, tagit emot människor med andra krigserfarenheter än de nordiska? En konkret illustration av fenomenet fick jag i veckan då jag på Teater Galeasen såg föreställningen ”Irakisk Kristus” byggd på en bok av Hassan Blasim. Han har skildrat inte bara krig och flykt utan också tillvaron som flykting i Finland och svårigheterna att dela sina upplevelser med människor i det mottagande landet.
3. I vår studiecirkel har även skymtat de minnen av krig och långvarig ockupation som de *baltiska länderna* fick genomlida. Dessa sopades nog ofta under mattan sedan Sverige officiellt accepterat deras införlivande i Sovjetunionen. Det dröjde länge innan Sveriges och övriga Nordens attityder ändrades och dörren öppnades till en Östersjö-gemenskap. Frågan är dock om en sådan gemenskap inte var otillräcklig för de baltiska staterna som omgående sökte sig till en vidare europeisk gemenskap.
4. Från sistnämnda retoriska fråga om gemenskap associerar jag till *WVS Kulturkarta 2020* på bokpärmens insida och författarens förundrade fråga i förordet (sid. 7): Varför ligger Sverige där det ligger? Och är som det är?
På kartan ligger Sverige jämte Norge, Danmark och Island längst till höger på *x-axeln* ”Överlevnad vs. Frihetlig Värderingar”, i det ljusgröna området Protestantiska Europa. Där ligger, lite mer till vänster, även Finland men också Nederländerna, Schweiz och Tyskland.

Som en ljusgrön ö ligger Estland ännu längre till vänster i det klargröna Katolska Europa, i vars vänsterkant Litauen ligger. Ännu längre till vänster, men i det Ortodoxa Europa, ligger Lettland.

På *y-axeln* ”Traditionella vs. Sekulära Värderingar” ligger Lettland, Litauen, Estland och Finland på samma nivå och Island något lägre men de skandinaviska länderna något högre (med Sverige högst).

Detta besvarar inte frågan *varför* Sverige (eller något annat land) ligger där det ligger, men kartan tycks visa på stor värdegemenskap mellan de nordiska och baltiska länderna. Inom de nämnda gröna områdena och det angränsande mossgröna finns också flertalet tysk- och engelskspråkiga länder. De båda länder som ”inte var med i kriget”, nämligen Sverige och Schweiz, ligger längre från varandra än de nordiska länderna inbördes.

Människosyn och värderingar - tidsandan

Ifall vi inte begränsar oss till själva kriget i den militära meningen så skulle vi kunna reflektera över tidsandan i vidare mening under 1930- och 1940-talen. Där finns den tidigare respekten för Tyskland som kulturnation. Detta är skildrat i flera källor (t.ex. Åhmark, Larsmo). Men det förekom även en människosyn som idag framstår som stötande. Där fanns rastänkanter som drabbade samerna och judarna.

På 1930-talet diskuterades hanteringen av ”livsodugliga,” ”sinnesslöa” och ”obildbara”. På Beckomberga sjukhus utsattes psykiskt sjuka för behandlingar som i efterhand framstår som oetiska. I Vipeholmsprojektet utsattes intagna patienter – flera år efter krigstiden – för oetiska experiment. Sterilisering av ”livsodugliga” individer” diskuterades på 1930-talet av Gunnar och Alva Myrdal som en socialpolitisk åtgärd:

”Denna korrektiva socialreform har i vårt land redan hunnit mogna fram till ett lagstiftningsbeslut vid 1934 års riksdag.

Det är två syftlinjer, som korsar varandra i steriliseringsfrågan, en rashygienisk och en socialpedagogisk.” (Myrdal: Kris i befolkningsfrågan)

Rastänkanter

Det rasbiologiska institutet inrättades 1922. De rasbiologiska undersökningarna av samer är dokumenterade och har även framställts i spelfilmen *Sameblod*. I utlänningslagen av 1928 angavs att ras skulle vara en bedömningsgrund vid invandring. (Bruchfeld & Levine)

Krigs- och beredskapsåren

Uppträdde Sverige omoraliskt? Borde Per Albin Hanssons regering ha gjort mer för att gå emot Hitlerregimen och bistå t ex de nordiska grannarna Danmark och Norge? Kunde Sverige ha gett mer stöd till Finland? (Frågor i studieplanen)

Svensk beredskap och vardag

Hur påverkades vardagslivet? Information och insikter om vad som skedde? Åsikter om kriget och de krigförande? Finns det en levande gemensam berättelse om andra världskriget i vår tid? Kan man påstå att föreställningen skiljer sig från den som finns i nordiska och baltiska grannländer? Vilka konsekvenser, om några, har det svenska utanförskapet under andra världskriget för vår självbild, vår omvärldsförståelse och våra tankesätt? Hur skiljer sig Sverige på dessa områden från de nordiska länder, och från de baltiska staterna, som drogs in i kriget? På vilket sätt var Sverige utanför andra världskriget och på vilket sätt var Sverige delaktigt?

Beredskapen var kanske inte så god när kriget bröt ut, men mobilisering skedde och det fanns förstås en insikt om att Sverige skulle kunna bli indraget. När kriget hade vänt, i maj 1943, utkom en bok om ”det moderna kriget” (Ehrensverd). I förordet heter det:

”Det vore av stort värde, om den kännedom om det moderna kriget och dess villkor, som föreliggande bok kan meddela, bleve mera allmänt utbredd bland vårt folk. Detta skulle säkerligen bidra till ökad förståelse för det som på skilda områden uppnåtts eller är under utförande och för vad som ytterligare bör övervägas för att sätta oss i stånd att, om så blir nödvändigt, med samfälliga krafter till fullo sätta «hårt mot hårt»”.

Nog påverkades Sverige ... Det är känt att vardagslivet påverkades t.ex. av ransonering och mörkläggnings. Mera påtagliga upplevelser av kriget ledde nog till olika erfarenheter i olika delar av landet (Ahlqvist m fl) Kriget fanns på nära håll, särskilt i vissa regioner, såsom i Skåne, gränstrakterna mot Norge och Finland.

I gränsregionerna kan kriget ha verkat mera påtagligt än i landets inre delar. Sålunda finns det berättelser om att man i de skånska kusttrakterna kände att kriget var nära, där man kunde se och höra bombningar och luftvärnseld; såg tyska krigsfartyg på väg österut vid midsommar 1941, där allierat flyg passerade och döda flöt i land. (Schærström 1987 och 2016, Lennermo). I gränstrakterna mot Danmark och Norge kom flyktingar. Längs Östersjökusten kom flyktingar från Baltikum, framför allt på Gotland och i Stockholms skärgård (Arnshav). Henny Utsi Åhlin (2006 och 2009) har i ett par faktabaserade novellsamlingar berättat om händelser på Nordkalotten under krigsåren, där finnar, norrmän, ryssar, samer och briter figurerar. Svensk militär som tjänstgjorde i Norrbotten och Lappland kunde möta flyktingar och få begrava en del som inte överlevt i vildmarken (Schwartzkopf)

Sverige slapp visserligen direkta krigshandlingar. Dock dog även svenskar då svenska fartyg råkade ut för minsprängningar. Exempelvis sprängdes fartyget Nämö 1944. [Återberättat av Schærström (2016)] Terje Fredh har i en serie böcker skildrat hur svensk sjöfart drabbades av kriget. Sammanfattningsvis:

”När tyskarna spärrade Skagerack kom 5.375 svenska sjömän att hamna utanför spärren med små möjligheter att komma hem. 1.453 sjömän omkom i svenska båtar. 1.022 av dessa utanför spärren. Vidare dog 400 svenska sjömän i andra länders fartyg, mest i norska och amerikanska.” (Fredh: Utanför spärren. Del 1)

Samerna

Även samerna drogs in i krigshandlingarna.

”Även under finska vinterkriget hjälpte samerna de finska soldaterna att utvecklas till svåra motståndare för de sovjetiska trupperna. En gerillataktik, med små enheter på skidor, utnyttjade sin lokalkännedom till att omringa fiendliga styrkor och nedkämpa dessa. Strategin gick ut på att stressa fienden genom att skära av dem från deras försörjning av föda och värme i den stränga kylan som rådde i den stränga vinternatten. Samerna kunde obehindrat ta sig in bakom ryssarnas linjer och eliminera fältkök och de ryska soldater som gjort upp eld utan tanke på att skapa skydd. Samerna hade förmåga att utnyttja de möjligheter som terrängen erbjöd.

Men den sovjetiska krigsmakten drog också nytta av de samiska färdigheterna. Ryska renskötande samer hjälpte till att frakta ammunition och förnödenheter i det finska fortsättningskriget. De utförde också sjuktransporter från fronten i norr till fältsjukhusen. Detta ledde till en historisk paradox då ryska och finska samer kom att hamna på var sin sida i kriget på Nordkalotten.

Ryssarna upprättade samiska kompanier med renar och renskötare. Varje ren kunde dra en last på 55 kg och sammankopplade kunde renarna tillryggalägga en sträcka på 20 mil under åtta timmars arbetsdag med en last på 325 kg.” (Åhgren, NOS 2022-1)

Om flyktingar

Bengt Lidal: Vi har konstaterat att Sverige, med eller utan egen förskyllan eller förtjänst, hamnade utanför kriget 1939 - 1945 och därmed, åter utan egen förskyllan eller förtjänst, kom att utgöra (snarare än erbjuda) en fristad för många som av olika anledningar och på olika sätt sökte sig (eller fördes) undan direkta krigs-handlingar eller krigens konsekvenser. Lindroth talar om flyktingar i vid bemärkelse bl. a. på sidorna 50, 59, 61 och 62 men jag har inte kunnat se att han uttömmande har definierat epokens mångfasetterade flyktingsituationer.

När jag nyligen läste en recension av Elisabeth Hedborgs *Min far var rysk soldat. De sovjetiska flyktingarna i Sverige* fäste jag mig vid en inledande ”definition”: De stora flyktinggrupperna i Sverige under andra världskriget var norrmännen som behövde undgå Gestapo, finska krigsbarn som kom och for i flera omgångar, de danska judarna 1943, balterna under senare delen av kriget, som ville undgå en andra sovjetisk ockupation, och norra Finlands befolkning som evakuerades med kor och hästar då Finlands armé var tvungen att driva ut tyskarna... Bland övriga flyktingvägar omfattande färre personer ingick ungefär hälften av Norges judar..., ett begränsat antal judiska och/eller antinazistiska flyktingar från ryskockuperade länder, finska vapenvägrare och tyska desertörer. En särskild grupp utgjorde flyktingar från tyska slavarbetsläger i Norge (och Finland), de flesta sovjetmedborgare men också jugoslaver och polacker med flera. - -- Elisabeth Hedborg har nu uppmärksammat att ”flera tusen sovjetiska soldater har levt i Sverige under krigsåren” (recension i Miljömagasinet Nr 48, 3 december 2021).

Jag anför det inte som någon merit utan vill bara understryka att det i en omvärld av krigförande och ockuperade länder för många människor var en välsignelse att det fanns något land inom räckhåll som inte var med i kriget och som, med eller mot sin vilja, kom att utgöra tillflyktsort under kortare eller längre tid. Den rollen kunde ett land i krig inte ha spelat. //

Tack vare att Sverige formellt var neutralt och inte direkt – som nation – deltog i krigshandlingar, så blev det alltså möjligt att fly hit från grannländerna. Norska poliser utbildades i Sverige under krigsåren för att efter krigsslutet kunna träda i tjänst hemma i Norge.

Den danska motståndsrörelsen lånade under krigets sista 18 månader fängelseplatser i Sverige. Stickers (angivare), sabotörer och andra för motståndsrörelsen farliga personer smugglades till Sverige, där de internerades, flertalet på fängelset i Kalmar. (Magnergård)

Det fanns även aktivister som agerade för att hjälpa flyktingar till Sverige men som emellertid har blivit förträngda ur det historiska minnet. (Se Larsmo!)

Grannländerna

De nordiska och baltiska länderna utsattes för kriget på olika sätt och fick därmed olika förhållningssätt till det förflutna. Det går inte att dra generella slutsatser och erfarenheter.

Det finns en väsentlig skillnad mellan **Danmark** och **Norge** å ena sidan och **Finland** å den andra. Efter kriget hade Finland en stor krigsskuld att betala till Sovjetunionen. Någon sådan börda hade inte Danmark och Norge.

Inställningen till Finland kan ha varit vacklande i Danmark och Norge eftersom Finland råkade hamna på Nazitysklands sida. (Bengt) Asger känner inte igen den beskrivningen från danskt perspektiv.

Men det dröjde innan Finland fick bli medlem i Nordiska rådet, Europarådet och FN pga. Sovjets motstånd och VSB-pakten.

Danmark var visserligen ockuperat men led inte lika stora förluster som Norge.

Ögonvittnesskildringar visar hur oförberett Danmark var inför den tyska invasionen. (Lindberg, 1990) Första dagen (9 april 1940) dödades och sårades 39 danska soldater. Senare under krigsåren dog ca 850 medlemmar i motståndsrörelsen, ca 600 i koncentrationsläger, 1850 sjömän i allierad tjänst och 1000 civila. 100 danskar dog i allierad krigstjänst och minst 2400 i tysk krigstjänst. (Wikipedia)

Under de tre första åren av ockupationen fick den danska regeringen och förvaltningen fungera förhållandevis oförändrat i samverkan med ockupationsmakten. En förändring inträffade den 29 augusti 1943, då regeringen avgick sedan strejker utbrutit och ockupanterna skärpt sina krav. Det kom till strider mellan dansk och tysk militär, varefter det danska försvaret avväpnades. (Algreen Petersen; Wikipedia).

Ca 5000 danska och norska fångar befriades ur koncentrationsläger och sändes hem med de vita bussarna. (Wikipedia)

När Tyskland ockuperade **Norge** den 9 april valde Norge till skillnad från **Danmark** först att göra väpnat motstånd men fick ge upp motståndet redan efter två månader. Den norska motståndsrörelsen var dock mycket aktiv under hela ockupationen. Att de i fjällvärlden kunde röra sig ganska obehindrat över gränsen till Sverige underlättade.

Färöarna och **Island** blev skyddsockuperade av allierade styrkor.

Island hade sedan 1918 ett 25-årigt unionsavtal med Danmark. Då Danmark blivit ockuperat av Tyskland ockuperades Island av brittiska och sedan amerikanska styrkor. Under krigsåren, vid utgången av 1943, löpte unionsavtalet med Danmark ut efter 25 år efter folkomröstning utropade Island sig till en självständig republik. De brittiska styrkorna fängslade den tyska ambassadören och beslagtogs dokument och föremål som han inte hunnit förstöra. Dessa överlämnades till Islands regering och förvarades sedan i nationalmuseet fram till mitten av 1980-talet. (Islandsbloggen)

Färöarna ockuperades liksom Island av Storbritannien, och blev därmed avskurna från Danmark och i praktiken självstyrande resten av krigsåren. Vid midsommartid 1940 blev fyra svenska örlogsfartyg och ett passagerarfartyg tillfälligt beslagtagna av den brittiska militären på Färöarna. Sverige hade köpt fyra jagare av Italien. Färden till Sverige gick nära Färöarna, där de kapades av en brittisk flottenhet den 19 juni. Den 25 juni släpptes emellertid de svenska fartygen och deras besättningar. (Hermansson)

Efter krigsåren – uppgörelser?

Har vi i Sverige inte haft någon uppgörelse mellan dem som var på rätt och på fel sida – motståndare och medlöpare? Utöver krigshändelserna finns också anledning att gå till rätta med inslag i tidsandan och värderingar under förkrigstiden – och även senare.

Bengt: I Sammanfattning av boken sägs att Sverige till skillnad från de nordiska grannländerna inte gjort upp med sitt förflutna från krigsåren. Men är det sant? Har grannländerna gjort upp med sitt förflutna? Jag tycker att de tv-filmer från Norge och Danmark jag sett nyligen tyder på att uppgörelserna har dragit ut på tiden. //

I Danmark ställdes personer som samarbetat med ockupationsmakten inför rätta efter krigsslutet. Processen går under benämningen *Retsopgøret* och utgick från en tillfällig lag, *Landsforræderloven*, som möjliggjorde dödsstraff för landsförräderi. 103 dödsdomar avkunnades, varav 46 verkställdes under åren 1945 - 1950, medan 32 omvandlades till livstids fängelse och utländska medborgare benådades. Processen har kritiserats för att lagen retroaktivt kriminaliserade handlingar.

De ca 1 500 medlemmarna i den norska hemliga motstånd- och underrättelseorganisationen XU ålades livslång tystnadsplikt efter kriget. Denna tystnadsplikt upphävdes först 1988. Eftersom många av i motståndsrörelsen som täckmantel även var medlemmar i Nasjonal samling dömdes de för detta. När tystnadsplikten upphävdes fick de som fortfarande levde visserligen upprättelse för sina insatser för landet under ockupationsåren men för många var det ju då redan för sent och de fick dö med vanäran. (Se vidare bilaga Norge)

Trots mycken dokumentation om beredskapstiden kan eftervärldens bild av Sverige då ha blivit förenklad. Det förekom mycket olika hållningar gentemot de krigförande parterna, i förhållande till flyktingar mm. Förskjutningar skedde efter hand som krigets förlopp förändrades och mer information nådde allmänheten. Det förekom också ren mörkläggnings av fakta. Det inträffade händelser som i efterhand framstår som politiska och rättsliga skandaler.

”... vill man verkligen förstå de moraliskt avgörande ögonblicken under kriget måste man först begripa att det inte fanns *ett* enda Sverige, utan att det då som nu pågick en moralisk strid mellan olika människor och grupperingar som ville se helt olika 'Sverige'. Den kampen pågick rakt in i samlingsregeringens slutna rum, men även i pressen, på universitet, arbetsplatser och i folkrörelser. Vi har idag nästan helt och hållet suddat ut dem som ville hjälpa flyktingar eller berätta vad som pågick ute i Europa.” (Larsmo s. 16 - 17)

Judarna – och andra folkgrupper: Historiska skillnader mellan de nordiska länderna

Birgitta: När det gäller förintelsen och Sveriges inställning finns det mycket att undra över. Varför verkar inte folk ha reagerat starkare när de rättsvidriga övergreppen i **Tyskland** började? När man fråntog judarna deras medborgerliga rättigheter, införde yrkesförbud, stal deras egendomar etc.? Och tänk på den skamliga händelsen Bollhusmötet 1939 då en majoritet läkarstudenter protesterade mot att 10 – 20 judiska läkare skulle bjudas in till Sverige.

Det har aldrig funnits speciellt många judar i de nordiska länderna. Ingenstans har antalet judar överskridit några promille av den totala befolkningen. Enligt SO-rummet skiljer sig de nordiska länderna åt vad gäller den judiska invandringen. Danmark var det första landet i Norden som tillät judisk bosättning. Redan i början av 1600-talet fanns judar i de södra delarna av landet och de spred sig sedan norrut.

År 1848 fick Danmark en grundlagsstadgad religionsfrihet. Genom denna lag blev det även möjligt för judar och kristna att ingå äktenskap.

Norge släppte enligt SO-rummet inte in några judar i landet förrän efter 1850.

Gustav III gav tillstånd till den första judiska bosättningen i Sverige 1775. År 1930 fanns ca 6 000 judar i Sverige. Idag bor uppskattningsvis mellan 15 000 och 20 000 judar i Sverige. *Se vidare i bilaga.*

Norge har tagit lång tid på sig att göra upp med det som hände de norska judarna under kriget. Först den 27 januari 2012 på minnesdagen av Förintelsen kom en officiell ursäkt från den norska

regeringen och dåvarande statsminister Jens Stoltenberg för den norska inblandningen i deportationerna. Detta följdes sedan den 26 november samma år, på 70 årsdagen av skeppet Donaus avfärd med sin last av judar, av en liknande ursäkt av rikspolischefen Odd Reidar Humlegård för de aktiva insatser norsk polis på olika nivåer stått för under förföljelserna. (Se vidare bilagan om judarna)

Andra folkgrupper

Även i våra grannländer har man börjat göra upp med sitt förflutna beträffande befolkningsgrupper. Grönland var ett stängt land fram till 1960-talet. Den danska staten visste inte riktigt hur man skulle hantera landet och befolkningen. Ett tragiskt exempel är att man tog grönländska barn från deras föräldrar och placerade dem i Danmark för att de skulle civiliseras. När de kom tillbaka kunde de inte ens prata med sina föräldrar på grönländska. Detta har skildrats i filmen "Eksperimentet" och i en bok (Tine Bryld: I den bedste mening).

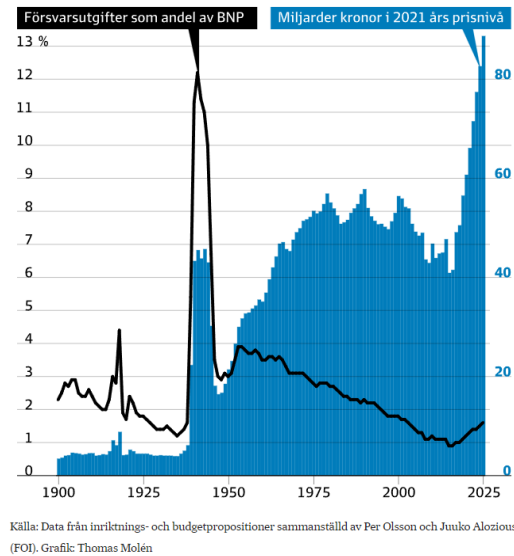
Sverige under efterkrigstiden: Folkhemmet och den svenska modellen

- *Har Sverige (allmänheten, politiker i olika läger, ...?) en diskutabel attityd gentemot de andra nordiska länderna och omvärlden i övrigt?*
- *Hur ska den i så fall beskrivas?*
- *Beror den på bristande erfarenheter i samband med andra världskriget eller på något annat?*
- *Har beredskapen mot krig och andra katastrofer påverkats av att Sverige blivit "fredsskadat"?*

Sverige fick ett ekonomiskt försprång, eftersom det till skillnad från många andra länder inte drabbats av krigets förödelse. Detta är rimligtvis en del av förklaringen till välståndsutvecklingen under de första åren och årtiondena efter kriget. Men processen hade börjat dessförinnan.

Utvecklingen av Folkhemmet och välfärdssystemet kunde fortsätta och kulminerade kanske under 1970-talet. Det var en del av det goda utgångsläget och har blivit en väsentlig del i den svenska självbilden. Men sedan har andra länder har hunnit ifatt och gått om Sverige.

Erfarenheter från krigsåren fanns. I vår grupp finns minnen av att broschyren *Om kriget kommer* (1961) och av att det i telefonkatalogen fanns anvisningar hur man skulle bete sig om kriget kom. Vi kan minnas undervisning om ABC-krigföring, men det var det "kalla kriget" som dominerade föreställningarna. (Se bilaga: *Ett efterkrigsbarns personliga reflektioner*.)

Försvarsutgifter sedan 1900

Källa: <https://www.svd.se/sa-skulle-sverige-klara-ett-militart-angrepp>

Sverige lär ha varit ett av de länder som lade störst andel av BNP på försvar/militär! Under det pågående andra världskriget ökade den svenska statsmaktens försvarsutgifter mycket kraftigt. Efter en nedgång under åren närmast efter kriget har utgifterna sedan 1970 legat relativt jämnt och har under de allra senaste åren åter ökat kraftigt efter en liten nergång efter 2000. Andelen av BNP har emellertid sjunkit kontinuerligt sedan 1950-talet och ligger nu på ca 1,3 procent mot närmare 4 procent på 1950-talet (FOI, Wikipedia) Med det måttet ligger Sverige nu på plats 112 i världen. (Norge nr 62, Finland 82, Danmark 88 och Island 152) (Globalis)

Det finns onekligen en attityd som allt som oftast visar sig, ett slags axiomatisk uppfattning om att Sverige självklart är bäst i alla avseenden. Det må handla om arbetsmarknadspolitik, utbildning, sjukvård, ishockey eller fotboll. Det kan visa sig i politikernas formuleringar som att Sverige ska vara världsledande i klimathanteringen eller ha den lägsta arbetslösheten i Europa (alltså inte definierad i exempelvis procent utan helt enkelt vara bäst).

Lång fred och ett bättre utgångsläge efter krigsslutet 1945 kan nog ha betydelse. Dock kan det även finns andra orsaker. Folkhemsbygget, som började redan under 1930-talet har länge varit en orsak till politisk stolthet. ”Den svenska modellen” har ofta upprepats som ett rättesnöre. Sverige kom nog, både enligt egen uppfattning och en del andras (om än inte allas), att framstå som ett mönstersamhälle. Den uppfattningen har på senare år starkt ifrågasatts.

Men finns inte en – mer eller mindre uttalad – självsäkerhet även i andra nordiska länder? Pekar inte Norges och Islands val att stå utanför EU på en sorts självtillräcklighet? Naturligtvis finns det också sakliga argument och en delad folkopinion.

Under efterkrigstiden har de nordiska länderna ofta valt olika vägar. Tre länder av fem blev medlemmar i Nato. Detta påverkade knappast det traditionella nordiska samarbetet som inte innefattade försvarsfrågor. Även utrikespolitiken hölls länge utanför Nordiska rådet. Danmarks anslutning till EG fick inte heller några stora konsekvenser för nordiskt samarbete men när såväl Finland som Sverige anslöt sig till EU förändrades situationen radikalt, och det ledde nog till en

nedmontering av det nordiska samarbetet, inte minst inom ramen för organisationerna i FN-systemet där EU-länderna förväntas tala med en röst. Nu är det Norge och Island som ofta står utanför den nordiska gemenskapen.

Efter 1989

Att Berlinmuren föll blev en plötslig och oväntad start på ett nytt historiskt skede. En viss aningslöshet förekom nog här och där och ingalunda enbart i Sverige. Sveriges militära beredskap sjönk uppenbarligen. Det talades om "historiens slut", att den västerländska modellen hade segrat över kommunismen. (Francis Fukuyama: 'The End of History and the Last Man, 1992) Det hette att när Sovjetunionen hade kollapsat skulle Ryssland inte kunna utgöra något hot på tjugo år eller så. De åren har gått nu.

Om generationers olika erfarenheter

Nu har det gått mer än 75 år sedan andra världskriget slutade. Hur tänker de generationer som inte har något direkt eller ens indirekt minne av krigsåren? (Inte enbart i Sverige, förstås...)

Hur stor plats har andra världskriget, beredskapsåren (i Sverige) och upptakten – nationalism, antisemitism, nazism) i skolornas historieundervisning idag? Lindroth hävdar att såväl dokumentation som fiktiva berättelser om den tiden har mycket större utrymme i de nordiska grannländerna.

Det saknas knappast källor i Sverige, men okunnighet om kriget och förintelsen, liksom ren historieförfalskning och mörkläggning innebär en fara. (Larsmo 2021)

I dag lever generationer som inte har egna eller indirekta minnen från andra världskriget, berättade av dem som var med. Det finns även vuxna människor som inte minns mordet på Olof Palme, än mindre morderna på president Kennedy, Martin Luther King eller Robert Kennedy. Det finns åtminstone tonåringar som inte minns "9/11" (som blivit ett begrepp utan att man alltid nämner årtalet). Varje generation präglas av sin tids upplevelser – såväl personliga upplevelser som stora omvälvningar. Efter andra världskriget har det så gott som ständigt pågått krig någonstans. Somliga har fått större uppmärksamhet: Vietnamkriget, Israel-Palestina, Jugoslavienkriget, Mellanöstern, Afghanistan ...

Nu har vi dessutom ett överflöd av informationskanaler och sociala medier där rykten, fake news och historieförfalskning lätt kan få spridning.

För dagens tonåringar måste andra världskriget – enkelt räknat i antal år – vara ungefär lika avlägset som fransk-tyska kriget var för dem som är födda under tidigt 1940-tal. Därtill finns naturligtvis ännu mer att säga om påverkan från det förflutna och nutiden. Men det är i alla fall det som kan vara relevant när vi diskuterar i vad mån krigsåren på 1940-talet har inverkat på stämningar och attityder idag.

I en bok om framtidsstudier från 1970-talet (Sparring) hävdas att man i olika kulturer hämtar lärdom av olika generationer. Tidigare kulturer har varit postfigurativa, dvs. man har lärt av sina fäder. Den samtida (på 1970-talet) uppfattades som cofigurativ, vilket innebär att man lärde sig av sina generationskamrater. Den framtida kulturen antogs bli prefigurativ, vilket skulle innebära att lära av framtiden! Vad det innebär att lära av framtiden kan vara svårt att få grepp om, men idag

kan vi kanske ana, att Greta Thunberg och hennes likasinnade har tagit till sig vad vetenskapen säger om klimatutvecklingen, dvs. om framtidsutsikterna. Samtidigt angriper de ju också den äldre generationen av makthavare eller beslutsfattare. Sätillvida skulle man kunna säga att de är präglade av framtiden.

Detta bör naturligtvis inte förhindra lärande av det förflutna!

Yvonne: När det gäller hur olika generationer förhåller sig till frågorna så satt jag en kväll och långt in på natten och funderade igenom och skrev ner en hel del reflektioner för hand om vilka krig och andra händelser som påverkat mig själv och mina kamrater på ett mer personligt plan. Även funderat på vad som verkat påverka mina egna barn. Min yngsta född 1982 valde Asienstudier som första ämne på universitetet. Då visste jag inte ens att det fanns som ämne. Kashmir och den konflikten minns jag att hon skrev om liksom att hon när hon blev färdig planerat att söka jobb i Indien. Hennes fokus låg alltså på helt andra konflikter och länder som inte direkt deltog i världskriget. Inte heller har hon överhuvud taget verkat intressera sig särskilt mycket för våra egna grannländer. Däremot har flera av hennes resor med pojkvännen som sedan blev hennes man gått till Berlin.

En slutsats jag kunnat dra är att jag personligen inte har någon relation alls till andra världskriget som krig betraktat förutom som ett antal historiska händelser. Däremot har det som hände med judarna i olika länder påverkat mig starkt på ett mer personligt plan.

För mig blev det kalla kriget, atombomshotet och kubakrisen det som första hand präglade min uppväxt. Sovjet var och har för mig alltid känts som det stora hotet. Hotet om ett tredje världskrig var ju ett reellt hot när jag växte upp. //

”Nationalkaraktärer” och ”åsiktsklimat”

Lindroth säger inledningsvis, i förordet (sid. 7): ”Några saker har genom åren förundrat mig och snart blir jag irriterad: Varför ligger Sverige där det ligger? Och är som det är?”

Bengt: Det han syftar på är inte geografien utan den grafiska bilden från World Values Survey som återges på pärmens insida och kartlägger värderingar! Svenskarna är en ensam punkt allra längst upp till höger, säger han; en ensam ö med tomheten som ett hav utanför. – Men det stämmer inte om man ser till bilden som helhet: då ligger Danmark och Norge som våra närmaste grannar och Finland och Island som de näst närmaste, långt närmare än flertalet länder på jorden!

Själv tycker jag att frågan om Sveriges *geografiska läge* är betydligt intressantare för att kommentera det historiska skeendet. *Varför Sverige ligger där det ligger* kan vi lämna därhän, men *att det ligger där det ligger* kan vara en viktig del av förklaringen till Tysklands (och det från början allierade Sovjetunionens) krigsplanläggning. Tyskland behövde inte anfälla Sverige: det räckte med att innesluta det för att kunna utnyttja tillgången till en viktig handelspartner och, som det visade sig, tillträde till dess territorium i viss utsträckning. Tyskland hade allt att vinna på att lämna Sverige i fred i stället för att driva det in i fiendeläget. Detta sakernas tillstånd var både till förfång och till gagn för grannländerna runt Östersjön; vilket som övervägde är nog svårt att avgöra.//

Internationella rankningar

Human Development Index (HDI 2020, data från 2019)

HDI är en sammanvägning av hälsotillstånd, utbildningsnivå och levnadsstandard.

Plats

- 1: Norge
- 4: Island
- 7: Sverige
- 10: Danmark
- 11: Finland

Norge har behållit förstaplatsen under flera år. Island har stigit i graderna. Sverige, Danmark och Finland har sjunkit. Andra länder på den här nivån är Irland (som stigit kraftigt), Schweiz, Hong Kong, Tyskland, Australien och Nederländerna. De fyra senare har också sjunkit, åtminstone i förhållande till andra.

Källa: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index

OBS! Det finns även en rankning som är ”equality-adjusted”.

Global Peace Index

Global Peace index bygger på tio indikatorer, däribland internationella och inhemska väpnade konflikter, terrorism, politisk stabilitet och kriminalitet.

- 1: Island
- 3: Danmark
- 13: Finland
- 14: Norge
- 15: Sverige

I sällskapet (bland de 15 fredligaste) finns Nya Zeeland, Portugal, Slovenien, Österrike, Schweiz, Irland, Tjeckien, Kanada, Singapore och Japan. Närmast därefter följer Australien, Kroatien, Tyskland, Ungern, Belgien och Nederländerna.

Corruptions perception index

Korrupsionsindexet bygger på hur opinionsundersökningar och expertbedömningar värderar förekomsten av korrupcion och maktmissbruk.

Här är trångt i toppen. Danmark delar första platsen med Nya Zeeland. Finland och Sverige delar tredje platsen med Schweiz och Singapore. Norge kommer på sjunde och Island på sjuttonde plats.

Övriga länder på den här nivån är Nederländerna, Luxemburg, Tyskland, Kanada, Storbritannien, Hong Kong, Österrike, Belgien och Estland.

Källa: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/dnk>

GINI

Gini-indexet är ett mått på den ekonomiska jämlikheten i ett land och kan anta värden mellan 0 och 100. Ett värde på 0 innebär totalt jämlik fördelning av inkomster och 100 är det teoretiska (?) extremfallet att en enda individ har all inkomst i landet. Tillgängliga senaste värden från Världsbanken ligger mellan 24 och 63. I toppen av jämlikheten (dvs med låga värden) ligger Slovenien, Tjeckien, Belarus, Slovakien, Moldavien och Azerbajdjan. Efter dessa kommer Island (plats 8), Norge (9), Finland (11), Danmark (16) och Sverige (18). De nordiska värdena ligger mellan 26,8 och 28,8. Som jämförelse kan nämnas att USA ligger på 41,4 och Slovenien, som alltså har världens lägsta ligger på 21,4.

Källa: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>
https://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient

Jämställdhet

Sverige intog för några år sedan ledarplatsen men har halkat ner enligt senaste uppgifter (2019). De tio i toppen är nu: Schweiz, **Norge, Finland**, Nederländerna, **Danmark, Sverige**, Belgien, Sydkorea, Frankrike, **Island**. *Gender Inequality Index*, som är kopplat till UNDP, uppskattar de förluster som kan tillskrivas bristande jämställdhet mätt som reproduktiv hälsa, empowerment, samt arbetsmarknadsdeltagande. Det finns även ett jämställdhetsindex inom EU.

***

De nordiska ländernas ranking på några internationella index					
	HDI	GINI	Gender Equality	Corruptions index	Global Peace Index
	Norway	Slovenia	Switzerland	New Zealand	Iceland
	Ireland	Czech Republic	Norway	Denmark	Denmark
	Switzerland	Belarus	Finland	Finland	New Zealand
	Hong Kong, China (SAR)	Slovakia	Netherlands	Switzerland	Norway
	Iceland	Moldova	Denmark	Singapore	Austria
	Germany	Ukraine	Sweden	Sweden	Slovenia
	Sweden	Azerbajjan	Belgium	Norway	Japan
	Australia	Iceland	South Korea	Netherlands	Qatar
	Netherlands	Norway	France	Luxembourg	Finland
	Denmark	Belgium	Iceland	Germany	Australia
	Finland	Finland	Slovenia	Canada	Sweden
	Singapore	Kazakhstan	Taiwan	United Kingdom	Canada
	United Kingdom	Algeria	Luxembourg	Australia	Portugal
	Belgium	Kyrgyzstan	Singapore	Hong Kong	Switzerland
	New Zealand	Netherlands	Austria	Austria	Ireland
	Canada	Denmark	Italy	Belgium	Czech Republic
	United States	East Timor	Spain	Iceland	Belgium
	Austria	Sweden	Japan	Estonia	Singapore
	Israel	Kosovo	Portugal	Japan	Slovakia
	Japan	Malta	Canada	Ireland	Hungary

”Top 20”. De nordiska ländernas placeringar på några internationella index. Denna sammanställning gjordes innan Transparency International publicerade en ny rankinglista den 25 januari 2022. Tänk på att det förekommer att länder delar en placering. Sålunda delar Finland och Sverige tredjeplatsen på korruptionsskalan med Schweiz och Singapore medan Danmark delar första platsen med Nya Zeeland.

En samlad bild är att de fem nordiska länderna befinner sig i toppen av dessa rankningar. Gini-rankningen är ett undantag, men de nordiska länderna ligger ändå högt i jämförelse med flertalet länder. I sällskapet finns också Nederländerna, Belgien, Schweiz, Österrike, Irland, Nya Zeeland, Australien och Tyskland.

Enligt **World Happiness Report** från FN finns alla de nordiska länderna med bland de sju lyckligast lottade i världen. (Se också bilaga: Finland)

Det finns också orsaker till att ifrågasätta en övertro på Sveriges kvaliteteter. Resultaten på **PISA**-undersökningarna ger anledning till självkritik. Och enligt **Läkarförbundet** hade Sverige år 2018 2 vårdplatser per 1 000 invånare. Det är lägst antal vårdplatser i hela EU. (Sveriges Läkarförbund 2022)

Hur har det nordiska samarbetet utvecklats sedan krigsåren?

Den anda av nordisk samhörighet, som började växa fram under 1800-talet, följdes av ett par tydliga vågor under 1900-talet. Inför det första världskriget deklarerade Danmark, Norge och Sverige tillsammans neutralitet. Omedelbart efter kriget bildades Föreningen Norden på gräsrotsnivå. Efter andra världskriget bildades samarbetsorgan för de nordiska parlamenten och regeringarna. Passtväng avskaffades. Många gemensamma nordiska institutioner för samarbete om forskning, kultur,

Under loppet av ett par, tre årtionden har det nordiska samarbetet emellertid förändrats och krympt, men det är inte enbart Sveriges fel att det har krackelerat. Minst tre stora planer, som kunde ha knutit de nordiska länderna närmare samman, har under efterkrigstiden havererat. Först gick planerna om en nordisk försvarsunion om intet. Sedan sprack planerna på Nordek och en nordisk TV-satellit.

Norden var oss (svenskar) väldigt nära omedelbart efter krigsåren. Det var *en helt annan nordisk miljö* än vad vi har idag. ”*Nordisk nytta*” var en vägledande tanke för det nordiska samarbetet.

Vi vill erinra om Nordiska Ministerrådet och dess ämbetsmannakommittéer som förr möttes flitigt. Mycket kunde avhandlas och beslutas där. De nordiska institutionerna har blivit avsevärt färre! En väsentlig orsak till denna nedmontering är fokuseringen på EU. Tankeutbytet mellan de nordiska länderna har blivit sämre!

Nordens Hus (som finns i Nuuk, Reykjavík och Tórshavn) kämpar nu för sin överlevnad. Hässelby slott ägdes gemensamt av de nordiska huvudstäderna och fungerade som nordiskt kulturcentrum fram till år 2000. Det nordiska språksekretariatet lades ner efter ett par omorganisationer. (Agazzi 2017) Likaså Nordiska hälsovårdshögskolan.

Nordiskt samarbete pågår i det lilla formatet, men på statsnivå har det krympt. Ändå finns det goda tecken i vitt skilda avseenden. De försiktiga ansatserna till försvarssamarbete pekar i den riktningen. Nordisk Tidskrift är nu bättre än någonsin! Nordiska kulturpriser är symboliskt viktiga. Men mer behövs för att utveckla känslan av gemenskap på såväl stats- som gräsrotsnivå. *Vi kan se goda exempel på nordiska kontakter, inte minst i föreningslivet och civilsamhället, men mycket behöver göras för att utveckla den nordiska gemenskapen.*

Sverige, Norden och EU idag

Vid en konferens om samarbete och säkerhet i Östersjöregionen i ABF-huset den 23 november 2021 arrangerad av OSSE (organisationen för säkerhet och samarbete i Europa) och Föreningen Norden gjorde ordföranden i Föreningen Nordens Stockholmsavdelning Anders Ljunggren bl.a. en kort historisk tillbakablick: Danmark var vår arvförande till 1814. Därefter har Sverige inte varit i krig med något land. Och inga nordiska länder med varandra. I Norden löser man istället kriser genom förhandlingar.

Från 1990-talet till 2005 gjordes stora satsningar på att utveckla samarbetet med de baltiska staterna. De samarbeten som kom till stånd via EU och NATO bidrog tyvärr samtidigt till ett minskat intresse för samarbetsprojekt inom Norden. Samtidigt pekade Anders Ljunggren på att det inom föreningslivet finns cirka 700 föreningar som idag har nordiskt samarbete som ett av sina syften.

För att på nytt få i gång det nordiska samarbetet ansåg han att det är viktigt att utnyttja redan befintliga plattformar. En sådan är *Östersjöstaternas råd* (Council of the Baltic Sea States, CBSS). Rådet är en samarbetsorganisation för staterna runt Östersjön. Rådet grundades 1992 för att främja demokratisk och ekonomisk utveckling. Det ursprungliga uppdraget har förändrats under årens lopp i takt med att den politiska situationen förändrats. Idag är nästan alla medlemsländerna i rådet också medlemmar i EU. Rådet deltar bl.a. i att genomföra EU:s Östersjöstrategi. Ordförandeskapet på ett år i taget cirkulerar mellan medlemsländerna i rådet. Medlemmar i rådet är de nordiska länderna (Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige), de tre baltiska staterna (Estland, Lettland och Litauen) samt Polen, Tyskland och Ryssland. Det praktiska arbetet inom rådet koordineras av en tjänstemannakommitté (Committee of Senior Officials, CSO). (*Refererat av Yvonne*)

Inomnordiska attityder

Hur mycket av attityder från krigsåren eller den tidiga efterkrigstiden lever kvar? Finns det kvardröjande, kanske diffusa, attityder med rötter i historien längre tillbaka? Kanske rivalitet? Finns det en dansk avundsjuka gentemot Sverige, mellan de länder som i århundraden konkurrerat och krigat om att dominera?

Bengt Lidal: Det jag fick för mig att svara nu är kanske inte helt seriöst, men jag har just för n:te gången sett ett avsnitt av teveserien Matador. Jag tycker att den ger mycket av dansk historia och inte minst från åren av tysk ockupation. Det som slog mig i dagens avsnitt var vilken tillgång det neutrala Sverige framställdes vara när det knep för politiska motståndare till ockupationsmakten och – i senare avsnitt – när det kom till att rädda Danmarks judar. Inte från något avsnitt i serien kan jag erinra mig någon negativ attityd gentemot Sverige. Om detta speglar verkligheten eller bara författarens/nas åsikt vet jag inte, men med tanke på seriens genomslagskraft kan den ha haft betydelse för efterkrigsgenerationens uppfattning om och attityd till Sverige.

Nordiska enkäter bland yngre personer visar ofta att det inte finns någon avoghet mot grannländerna. Ungdomar har uppgett att de är positiva till att studera och bo i de nordiska länderna. (Opinionsundersökning ..., 2012) Däremot brister språkförståelsen! (Föreningen Norden: Nordbor om Norden # 8)

Nordisk framtid

Med tanke på allt omvälvande som hänt sedan 1989 så borde det inte vara främmande att tänka sig fler stora förändringar som också skulle kunna beröra Norden. Under de drygt trettio åren har länder i flera fall spruckit och i något fall (Tyskland) förenats.

För drygt tio år sedan lanserade Gunnar Wetterberg (2010) rentav en vision om en nordisk förbundsstat. För Norden är en avgörande – och komplex – omständighet hur EU kommer att utvecklas. EU är i grunden ett fredsprojekt. Genom ömsesidigt beroende och harmonisering ska krig kunna undvikas. Mot bakgrund av att de spänningar som finns inom EU – oaktat de starka strävandena att bevara och utveckla gemenskapen – skulle kunna leda till fler utträden i Brexits följd. Eller uteslutningar. I Östeuropa finns avvikande tendenser. I Skottland finns strävanden mot självständighet – och återinträde i EU. Det finns, enkelt uttryckt, spänningar mellan nord och syd samt mellan väst och öst inom EU. Alla medlemmar har inte gått med i EMU och infört euro-valutan. Somliga strävar efter närmare försvarssamarbete. Det finns tendenser av flera slag. En tänkbar framtid är att grupper av medlemsländer var för sig utvecklar närmare samarbete inom en vidare och lösare ram. I så fall skulle de nordiska länderna kunna utveckla sitt samarbete inom den ramen. Det behöver inte nödvändigtvis bli en formell union, enligt Wetterbergs vision men ett avsevärt närmare samarbete.

Men det är trots allt bara ett hypotetiskt alternativ bland andra möjligheter. Med tanke på alla de förändringar som vi har sett, särskilt sedan 1989, så ska man inte tro att allt kommer att förbli vad det är.

Om Sveriges bristfälliga beredskap

Den militära beredskapen

Som ovan nämnts minskade Sveriges försvarskostnader efter den rekordhögna nivån under krigsåren.

Enligt uppgifter från FOI (återgivna i SvD den 24 januari 2022) ökar nu satsningarna på det svenska försvarets, räknat såväl i belopp som i andel av BNP. Räknat i fast penningvärde (2021 års prisnivå) ligger kostnaderna nu på samma nivå som under andra världskriget, om än inte på samma andel av BNP som då eller under efterkrigstiden. Även andelen av BNP har dock ökat efter att ha sjunkit sedan 1950 och en bottennivå för några år sedan.

Om corona-komplexet

När corona-farsoten för två år sedan började dra fram över världen hade Sverige dålig beredskap, vilket har fått svåra konsekvenser för sjukdomsutbredningen. Även detta skulle, enligt Lindroth, kunna skyllas på en lättsinnig inställning till risker.

Lindroths diskussion om pandemin och dess bekämpning är förmodligen för tidig. Island, som på ett ganska tidigt stadium tycktes hantera spridningen framgångsrikt, kanske delvis på grund av landets läge, har under de senaste månaderna hört till de mest smittdrabbade.

Uppenbarligen har Lindroth lagt ner ett stort arbete på att skriva en bok om hur ”utanförskapet” under andra världskriget har påverkat Sverige och när boken var nästan färdig kom den pandemiska sjukdomsspridningen. Han lade då till en epilög om att den bristande katastrofberedskapen ledde till den svårartade spridningen och höga dödstal. (Anders)

Men Sverige var knappast det enda land som var oförberett på den snabba smittspridningen. Vissa skillnader i bemötandet förekom inledningsvis mellan Sverige och de andra länderna i Norden. Detta kan nog i hög grad tillskrivas författningsrättsliga skillnader, då myndigheter i Sverige har en friare ställning gentemot regeringen än i Danmark, Norge och Island. Under de två år som gått har spridningsförloppet skiftat inom och mellan länderna. Likaså har åtgärderna periodvis skiftat. Misstag kan ha gjorts i början och det återstår ännu att göra en analys av detta, i den mån det är möjligt. Smittspridningen borde ha varit effektivare och geografiskt noggrannare i början.

Inom sjukvården fanns beredskapslager åtminstone till slutet av 1980-talet. Förändringarna i det avseendet – liksom det militära – kom med det kalla krigets slut. ”Just-in-time” blev efter hand ett vägledande begrepp.

Vi har inte sett slutet på covid-19, även om det i skrivande stund syns optimistiska tecken. Smittspridningen har följt olika mönster i olika länder (också inom Norden) och åtgärder har sett olika ut. Det kommer att behövas ordentliga analyser i efterhand av både politiska och medicinska sätt att hantera förloppen.

***

Våra sammanfattande kommentarer

Vi har tagit starkt intryck av Lindroths bok. Den bygger på ett ansenligt material av fakta och fiktion om krigsåren och tiden efter andra världskriget samt författarens egen omfattande erfarenhet.

I diskussionen har det sagts att Lindroth är för hård mot Sverige, men det ligger något väsentligt i Lindroths påståenden. Erfarenheter från den tiden har blivit förträngda, bortglömda. Dock saknas inte dokumentation om Sverige under andra världskriget och de närmaste årtiondena däromkring. Efter hand publiceras nya analyser och vittnesbörd. Visserligen kom Sverige jämförelsevis lindrigt undan men var inte fullständigt opåverkat av krigshandlingar. Att Sverige officiellt var neutralt gav en viss handlingsfrihet som var till hjälp för grannländerna. Men det behövs påminnelser för att eftervärldens bild inte ska bli alltför skev eller fragmentarisk.

Studieplanen ställer många och relevanta frågor. Vi har diskuterat intensivt men inte alltid utifrån just dessa. Vi har fått associationer och gjort många kommentarer, rentav ställt nya frågor.

Lindroths syfte är angeläget. De katastrofer som andra världskriget innebar och dess bakomliggande orsaker har satt spår som inte får glömmas, trots – eller just på grund av – de krig och fiendligheter som har följt under tiden efteråt.

Både Lindroth och andra hävdar att Sverige har blivit ”fredsskadat”, alltså att vi i Sverige har blivit invaggade i en trygghetskänsla på grund av att vårt land inte blev direkt indraget i andra världskriget och att vi därmed också fått en naiv, lättsinnig inställning till såväl krigsrisker som andra katastrofrisker, exempelvis pandemisk sjukdomsspridning.

Låt vara att länder kan karaktäriseras på olika sätt och placeras på indexskalor, men bakom dessa värden för Sverige, liksom för andra länder, finns nyanser för ”folk i allmänhet”, politiker av olika schatteringar, medier (även ”sociala” sådana), olika generationer osv. som vi inte får förbise.

Vi kan hålla med om att det förekommer ett lättsinne men anser att det nog har blivit rubbat av större olyckor som inträffat i Sverige och annorstädes. Vi är inte heller övertygade om att detta lättsinne har direkt samband med att ha stått utanför krigshandlingar. Det moderna Sverige, Folkhemmet och välfärdssamhället, som har utvecklats under minst hundra år har syftat just till trygghet. Sverige är inte heller ensamt om detta. Det finns en föreställning om att Sverige i flera avseenden ska vara bäst i världen, och även om Sverige i många väsentliga avseenden är framgångsrikt och lyckligt lottat, så finns flera andra länder, icke minst de nordiska, med i detta toppskikt.

De allra flesta som i dag lever i Sverige – och för den delen i de nordiska grannländerna, liksom i resten av världen – kan inte ha egna minnen av andra världskriget. Vi, som har deltagit i den här diskussionscirkeln, har mer eller mindre fått ta del av minnen, intryck och kanske attityder från vår föräldrageneration. Dessutom har en stor del av dagens invånare i Sverige rötter i andra länder. Vi har präglats av andra skeenden. Detta innebär naturligtvis inte att händelserna under och samband med andra världskriget får falla i glömska.

Våra diskussioner har stärkt insikten om att även Baltikum är att betrakta som en del av Norden. Rysslands hot mot Ukraina har fått **många** att inse att **ett annat lands** sak fortfarande **kan vara** vår.

Förslag

Vi anser att det i Sverige (och eventuellt i andra nordiska länder) råder okunnighet om de nordiska grannarna och om samhörigheten oss emellan; för att motverka okunskapen behövs

- dels en samnordisk historieskrivning
- dels en förstärkning av den nordiska språkgemenskap som håller på att försvagas
- dels en satsning på nordiska inslag i skolundervisningen
- dels en motsvarande nordisk satsning inom folkbildningen

Samtidigt bör perspektivet vara utåtriktat så att den nordiska gemenskapen kan utgöra en plattform för samarbete i ett europeiskt eller globalt sammanhang.

Bilagor

Frågor och diskussionsuppgifter i studieplanen

En statslös berättar / Annika Jerlbäck

Ett efterkrigsbarns personliga reflektioner / Yvonne Lindholm

Finland / Yvonne Lindholm

Island / Yvonne Lindholm

Norge / Yvonne Lindholm

Västnorden / Nanna Hermansson

Judarnas situation i Sverige och övriga nordiska länder / Yvonne Lindholm

Referenser

Publicerade referenser

- Agazzi, Birgitta (2017) "Nordiska ministerrådet och språksamarbetet" I: Sundelius & Wiklund: Norden sett inifrån. S. 209 - 220.
- Agazzi, Birgitta; Grünbaum, Catharina; Hauge, Rikke & Reuter, Mikael: Guldtavlorna i gräset. Nordiskt språksamarbete. Historik och framåtblick.
- Ahlqvist, Carina; Nordström, Annika & Skarin Frykman, Birgitta (red.) (2012) Vardagsliv under andra världskriget. Minnen från beredskapstiden i Sverige 1939-1945. Utgiven av Institutet för språk och folkminnen.
- Algreen-Petersen, Christian (1966) Beretninger fra modstandskampen 1943 – 1945. Politikens forlag
- Arkivverket: Hva gjorde våre besteforeldre under krigen? <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/han-far-var-med-pa-noe-under-krigen#!#block-body-3>
- Arnshav, Mirja (2020) De små båtarna och den långa flykten. Stockholm Studies in Archaeology 78. Nordic Academic Press.
- Boëthius, Maria-Pia (1991:) Heder och samvete. Sverige och andra världskriget. Norstedts
- Bring, Ove (2022) "Sant och falskt om de svenska eftergifterna". Svenska Dagbladet 2022-01-03 (Om Kent Zetterberg: Sverige och Hitler 1939-1945)
- Bruchfeld, Stephane & Levine, Paul A. (2010): ... om detta må ni berätta. Forum för levande historia
- Bryld, Tine (2010) I den bedste mening, Gyldendal
- Böök, Fredrik (1940): Tyskt väsen och svensk lösen. Dagens böcker.
- Fredh, Terje (årtal saknas):
- Utanför spärren. Del 1 (Atlantkonvojerna)
  - Utanför spärren. Del 2 (Svenskar under norsk och amerikansk flagg)
  - Utanför spärren. Del 3
  - Utanför spärren. Del 4
  - Innanför spärren
  - Skärpt beredskap
- Ehrensverd, C.A. (1943) Hårt mot hårt. Blixtanfall och blixtförsvar. Norstedts. Specialupplaga för folkberedskapen
- FOI (2020): Sveriges försvarsutgifter 1900 – 2022. FOI Memo 7249
- Forum för levande historias hemsida, levandehistoria.se, www.SO-rummet
- Föreningen Norden (2012) Opinionsundersökning Norden 2012

2022-02-14 **SLUTRAPPORT**

Rapport från gruppdiskussioner initierade av Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

Föreningen Norden (2021) Svenskarna och Norden. Om svenskarnas syn på Norden och nordiskt samarbete

Harrison, Dick (2021) Viktig påminnelse och en pisksnärt på historieförfalskarnas ryggar.
Svenska Dagbladet 2021-10-06 (Recension av Ola Larsmo: Tio lektioner i svensk historia)

Globalis: Militärutgifter, <https://www.globalis.se/Statistik/Militaerutgifter> Hämtad 2022-01-12

Hedborg, Elisabeth (2020) Min far var rysk soldat. De sovjetiska flyktingarna i Sverige.

Hermansson, Nanna (2013 a): Fyra svenska jagare och ett passagerarfartyg fast i en fjord på Färöarna den 20 juni 1940. Nanna Hermansson lördag, 23 november 2013, 10642

Hermansson, Nanna (2013 b): Ofrivillig midsommarafton på Patricia vid Färöarna 1940, Nanna Hermansson söndag, 01 december 2013, 11505

Islandsbloggen (fredag 6 december 2019): Nationalmuseum förvarade nazistreliker i "likkista".
<https://www.islandsbloggen.com/search?q=britter+1940;>
<http://www.islandsbloggen.com/2019/12/nationalmuseum-forvarade-nazistreliker.html>

Jönsson, Linn (2021) Vipeholm: berättelsen om Sverige. Lundagård.
<https://www.lundagard.se/2021/05/06/vipeholm-berattelsen-om-sverige/>

Larsmo, Ola: Tio lektioner i svensk historia (Kaunitz-Olsson 2021; 198 s.)

Lindeberg, Lars (1990): 9 april, De så det ske. Sesam A/S

Lindeberg, Lars (1969) De så det ske under besättelsen: Gå til modstand"

Ljunggren, Anders (2021) Nödvändigt att granska om avtal åsidosatts under coronapandemin,
Nordisk Tidskrift, 2021/3 <https://ljunggrenskriver-tankarisamtiden.com/2021/10/25/nodvandigt-att-granska-om-avtal-asidosatts-under-coronapandemin/>

Löw, Heléne (2004) Nazismen i Sverige 1924-1979. Pionjärerna, partierna, propagandan.
Ordfront

Michaelis, Rolf (2005): Estländare i tysk tjänst 1941-45 – en översikt. Leandroer & Ekholm.

Miljömagasinet – recension av:

Om kriget kommer. Vägledning för Sveriges medborgare (1961)

Magnergård, Omar (1985): I andra världskrigets skugga. Svenska Dagbladet

Myrdal, Alva och Gunnar (1935): Kris i befolkningsfrågan. Bonniers

Schærström, Elsa (2016): Elsa berättar: Mitt 1900-tal på Söderslätt. Red: Anders Schærström

Schærström, Elsa (1987): Snön föll och priserna steg. I Skåne under andra världskriget. Dialogos

Schwartzkopf, Karl-Aage (1995) "Med kriget inpå knutarna" NOS nr 2/1995. Föreningen Natur och Samhälle i Norden

Sjögren, Peter (2021) "En sträng men rättvis lärare" (Recension av Larsmo: Tio lektioner i svensk historia) <https://minlasning.blog/2021/11/19/en-strang-men-rattvis-larare/>

2022-02-14 **SLUTRAPPORT**

Rapport från gruppdiskussioner initierade av Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

Sparring, Åke (1974) ”Samhället utan förebild”. I: Än se’n då.. – diskussioner om framtidsstudier. Föreningen för framtidsstudier / Ingenjörsläroverket. S. 22 - 27

Steen, Kjell-Åke (1986) Svenskar i Hitlers krig – 15 reportage från gränsen vid Värmland åren 1940 - 1945, Krelib

Ström Melin, Annika (2019) Världen sedan 1989. Natur och kultur

Ström Melin, Annika (2021) ”Rutinerad Norden-korre sätter fingret på det som skaver”, Nordens tidning 2/2021, s 14 – 17. (Intervju med Bengt Lindroth)

Sundelius, Bengt & Wiklund, Claes (Red.) Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet. Letterstedtska föreningen 2017

Sveriges Läkarförbund (2022) Dags att möta behovet av vårdplatser och minska ”vårdskulden”. <https://slf.se/var-politik/vardplatser/> (Hämtad 2022-02-02)

Swartz, Richard (2021): ’Reportern ska vara där – men historien skrivs bäst av dem som inte var med’, *Dagens Nyheter* 2021-12-01

Utsi Åhlin, Henny (2006): Nordkalotten brinner. FAUN förlag

Utsi Åhlin, Henny (2009) Krigets vindar över Nordkalotten. FAUN förlag

Wetterberg, Gunnar (2010): Förbundsstaten Norden. Nordiska Ministerrådet, TemaNord 2010:58

Wikipedia: Sveriges försvarsutgifter. (Hämtad 2022-01-11)

Wikipedia, Danmarks historie (1901 – 1945)
[https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_historie_\(1901-1945\)](https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_historie_(1901-1945))

Wirtén, Per (2021) Mitt hemland – ett utanförskapsområde

Åhgren, Börje (2022) Överlevnad i fjällvärlden bygger på samisk kunskap. NOS 1/2022

Åmark, Klas (2011) Att bo granne med ondskan. Bonniers

Östling, Johan (2021) ”När svenskarna övergav folkhemmet för Europa”, Svenska Dagbladet 2021-10-24 (Recension av Per Wirtén: Mitt hemland. Ett utanförskapsområde.)

Länkar

Föreningen Norden: Nordbor om Norden # 8: Therese Wikström och Louise Skjoldborg Bruun, <https://norden.se/nordbor-om-norden-8-therese-wikstrom-och-louise-skjoldborg-bruun/>

Human Development Index: https://en.wikipedia.org/wiki/Human_Development_Index

Gini-koefficient, ekonomisk jämlikhet:

<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>;

https://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient

2022-02-14 **SLUTRAPPORT**

Rapport från gruppdiskussioner initierade av Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

Global Peace Index:

https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Peace_Index

<https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>

Korruptionsindex (Transparency international):

<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>

Jämställdhet (Gender equality index): https://en.wikipedia.org/wiki/Gender_Inequality_Index

SO-rummet: <https://www.so-rummet.se>, Forum för levande historia

Övrigt

Jerlbäck, Annika: Personliga fotografier och teckningar, uppvisade i samband med berättelser under cirkelsammankomsterna.

Lennermo, Signe (2021): Signe berättar minnen från krigs- och beredskapsåren (Personliga anteckningar)

Bilaga

Frågor och diskussionsuppgifter i studieplanen

- Finns det en levande gemensam berättelse om andra världskriget i vår tid? Kan man påstå att föreställningen skiljer sig från den som finns i nordiska och baltiska grannländer?
- Vilka konsekvenser, om några, har det svenska utanförskapet under andra världskriget för vår självbild, vår omvärldsförståelse och våra tankesätt?
- Hur skiljer sig Sverige på dessa områden från de nordiska länder, och från de baltiska staterna, som drogs in i kriget?
- På vilket sätt var Sverige utanför andra världskriget och på vilket sätt var Sverige delaktigt?
- Är vi fredsskadade i Georg Kleins mening? Är det så, som han skriver, att vi som fostrats i det svenska åsiktsklimatet ”utgår från att det finns endast ett korrekt ställningstagande i varje konflikt”? Förklarar detta att vi i omvärlden kan beskrivas som naiva och att vi aningslöst uppträder som domare när det är läkare det finns behov av?
- Är det vanligare hos oss i Sverige att vi fördömer utan att ha ansträngt oss för att förstå andra människors och staters, eller till och med vår egen, verklighet? Moraliserar vi alltför ofta med utgångspunkt från hur det borde vara i stället för hur det är?
- Ligger det något i påståendet att svenskar i allmänhet utgår från att det som är i Sverige är det normala och att förhållanden i andra länder är avvikande?
- Är det sant att vi har en tendens att förlägga onskans existens hos andra och att vi undviker att problematisera vår egen historia på djupet?
- Vilka dilemman och teman har varit mest centrala i speglingen av andra världskrigets erfarenheter i Norge, Danmark, Finland respektive Sverige?
- Vad är det som de tre grannländerna kan sägas ha gemensamt i sin krigserfarenhet och sättet att hantera denna och som skiljer sig från Sveriges krigserfarenhet och sättet att hantera denna?
- Vilka förklaringar kan du tänka dig till att Sverige, Norden och Europa på 2020-talet tycks ha utvecklats åt ett annat håll än vad förhoppningarna från 1989 siktade mot?
- Hur villiga var och är egentligen vi i Västeuropa och i de nordiska länderna att verkligen göra uppoffringar för de östeuropeiska folkens del? För de baltiska folken? För andra länder inom EU?
- Vilken nytta kan man ha av att studera 1900-talshistorien med tanke på dagens utmaningar?
- Uppträdde Sverige omoraliskt? Borde Per Albin Hanssons regering ha gjort mer för att gå emot Hitlerregimen och bistå t ex de nordiska grannarna Danmark och Norge? Kunde Sverige ha gett mer stöd till Finland?
- Majoriteten av soldaterna och en stor del av krigsoffren var lokaliserade till östfronten där huvudaktörerna var Stalins kommunistiska styrkor och Hitlers nazistiska. Är bilden av andra världskriget som en kamp för demokratin förenklad?

- En del historiker har menat att Boëthius gör sig skyldig till ”presentism”, dvs att senare generationer dömer eller fördömer dåtidens beslut efter dagens moraliska måttstockar och efterhandskunskaper. Hur ska man se på detta dilemma?
- Vilken påverkan kan dagens annorlunda medieklimat ha för synen på ”hur det var förr”? Intresset för andra världskriget, för Hitler och förhållandena under krigsåren ser ut att bara öka i vår tid. Böckerna, filmerna och tv-dokumentären kommer i en aldrig sinande ström. Vad är orsaken?
- Skillnaden vad gäller mängden spelfilm med teman från krigsåren är stor mellan Sverige och de nordiska grannarna. I Danmark, Finland och Norge kommer ständigt nya produktioner. Vad berättar detta om skillnaderna inom Norden?

Bengt Lindroth hävdar att Sveriges agerande under pandemin delvis kan ses i ljuset av den idé om ”det svenska utanförskapet” eller om en svensk särart som blivit något av en linje ända sen krigsåren. Samma syn har flera av författarna i ett temanummer om coronan av Statsvetenskaplig Tidskrift. Vad anser cirkelns deltagare om detta påstående? [länk till artikeln skulle ha funnits i studieplanen men saknas].

- Vilka exempel på påverkan, om och när sådan kan konstateras, har utanförskapet haft?
- De nordiska har förpliktat sig till samarbete bland annat genom de ovan nämnda Helsingforsavtalet och Hagadeklarationerna. Behöver dessa avtal förändras? Finns det andra åtgärder för att främja att krishantering ska fungera så att ”samhällssäkerhet och beredskap” tryggas på ett sådant sätt att vi i kommande kriser kan uppleva ett ”Norden utan gränser”?
- Den finländska statsvetaren Teija Tiilikainen skriver i Statsvetenskaplig Tidskrifts temanummer apropå pandemin och EU att ”Diskrepansen mellan förväntningarna och förmågorna som uppstått i samband med pandemin är ... central för unionens framtid.” Kan det hävdas att en sådan skillnad mellan förväntningar och visad förmåga (eller oförmåga) under pandemin kan få påtaglig betydelse inte bara för EU utan också i det nordiska samarbetet? Vad krävs för att denna eventuella påverkan ska få positiva i stället för negativa konsekvenser för nordiskt samarbete?

***

Bilaga

En statslös berättar

Här kommer min berättelse. Jag, Annika, föddes statslös den 5 maj 1954 på allmänna BB i Stockholm. Varför är jag född statslös i Stockholm? 10 år efter andra världskrigets slut. Det kunde varit i något annat land. Sverige hade tagit mot flyktingar från Estland. Min pappa Erik berättade att han lämnade Estland i november 1943 för att strida med finländarna mot Sovjet. En historia han berättade gång på gång var hur en liten båt var på väg till Helsingfors, då det plötsligt kom en sovjetisk militär båt och en tysk båt. En tysk krigsbåt lyste med strålkastare och mitt i sjön åkte den lilla båten med tre personer. Den ryska båten hälsade med ljus. Den lilla båten syntes inte. Erik kom till Helsingfors och vidare till kriget på Karelska näset.

Pappa blev sårad i juli 1944 på Karelska näset och fick åka med Rödakorstransport nära den estniska gränsen. Han kom tillbaka till Finland och kom i november 1944 med båt till Öregrund. I hans dokument i Riksarkivet står det att han berättat att han kom med estnisk flyktbåt från Estland.

Pappa träffade Aira, som skulle bli min mamma, 1950 i Stockholm. Hon var finsk medborgare och hade upplevt kriget. En berättelse har återkommit år efter år: Det gick ett flyglarm i Uleåborg alla skulle till skyddsrummet. En grannpojke blev rädd och ville inte gå in i skyddsrummet, så Aira sprang ut och tryckte ner pojken. Det ryska flygplanet sköt runt henne. Efteråt har frågor återkommit om varför sköt de runt henne och barnet.

Aira kom till Sverige som Lill-Lotta med pojken och några andra barn. Hon åkte tillbaka till Finland och gick i skolan. Vid jul 1944 stupade hennes bror Antti som var kapten. Någon vecka senare föll även den andra brodern Oiva, som var fänrik. Brödernas gravar finns på krigskyrkogården i Uleåborg, men man har aldrig hittat Oivas kropp. I hans kista ligger det stenar. För några år sedan hittade man Oivas förbands dödsbrickor men inte just Oivas.

Aira kom tillbaka till Stockholm 1950. Hon arbetade som barnskötare hos olika familjer.

Nu återgår vi till den lilla flickan som fick sin pappas medborgarskap, alltså statslös!

Finland vill inte ge den lilla flickan finskt medborgarskap. De vågade inte, skrev utlänningskommissionen till min mamma.

Pappa och jag fick uppehållstillstånd 3 månader i taget. De första egna minnena jag har är från Gamla stan juni 1957, när min bror föddes. 1959 blev vi svenska medborgare.

Jag upplevde inte kriget, men sommarmånaderna i Finland hos mormor och morfar var i skuggan av kriget. Jag fick aldrig säga att min pappa kom från Estland. Storebror Sovjet kunde ha spioner ute i staden

Jag har funderat på om jag minns rätt från våra diskussioner om hur Sverige såg på judar under kriget. Jag blev förvånad när jag läste min pappas ansökan om att bli svensk medborgare. Där hittade jag en liten notis om att Erik hade rak näsa? Hur ska man tolka det?

När jag skulle ha ett personbevis 1980 så blev något fel. Där stod det efternamn jag hade när jag föddes och framför min mammas namn stod det ett J. Intressant?

Min morfar hade judiskt påbrå. Han åkte ofta över gränsen från Finland till Sverige under krigsåren.

Jag har hittat en ring av enkelt material som min mormor fick när de lämnade in vigselringen av guld till insamlingen för att betala krigsskadeståndet till Sovjetunionen.

Vi diskuterar om att ungdomar inte vet så mycket om Förintelsen. Det kan vara så i vissa fall, men alla elever i åk 9 läser om första och andra världskriget och arbetar om Hédi Frieds bok som alla elever åk 9 får. Förintelsen läser alla elever om. Det finns material och gratis studiebesök från Levande Historia. Nu finns det en utställning om Sverige och judar under andra världskriget som även går att se virtuellt. Jag har själv undervisat högstadiel elever i historia.

Återgår till funderingar om Lindroths bok Mina funderingar om hur svenskarna såg sig själva under kriget Finland är vår sak. Hjälp militärt, barntransporter – barnen fick mat här och slapp bomber.

När jag läst min pappas akt om ansökan till svenskt medborgarskap så var det intressant hur olika individer skrev om Erik. Bland annat kom det upp flera gånger: låt den stackaren få stanna här; och barnen - har de inte lidit tillräckligt? Intressant de har inte fått någon ekonomisk hjälp från staten? Nej, det var snälla människor som hjälpte till Och pappa arbetade.

Svenskarna hjälper till. Även under den stora flyktingvågen för några år sedan samlades kläder och mat in för att delas ut på Stockholms central.

Min personliga uppfattning är att Sverige hjälper till. Jag var på ett seminarium under den här tiden När kursledaren sa ”Jag skäms för att vara svensk”, så räckte jag upp handen och sa: ”Gör inte det. Om inte det svenska samhället och enskilda människor tagit hand om den lilla flickan som föddes i maj 1954 i Stockholm hade jag inte suttit här.” Det blev tyst. Kursledaren sa: ”jag har inte tänkt på det sättet.” Men när man läser Lindroths bok om våra grannländer som varit i krig så ser man att det ju påverkat både första och andra generationer. På olika sätt.

Kalla kriget, Berlinmuren ... Min make och våra barn bodde i Hamburg när muren fanns. Våra flickor kunde komma hem från skolan och säga: nu har det kommit folk från andra sidan. De pratar om dem i skolan. Om kan de vara spioner?

Det är intressant att se vad händer nu I Norden. Hur viktigt är det inte med ett samarbete i dessa tider? Kanske en ny cirkel?

Annika Jerlbäck

Bilaga

Ett efterkrigsbarns (född 1948) personliga reflektioner över vilka krig och kriser som påverkat mitt eget liv och mina värderingar liksom över mina egna erfarenheter av våra nordiska grannländer

Påverkade mina föräldrars eller mina äldre släktingars erfarenheter av andra världskriget mig på något sätt och i så fall hur? Min slutsats när jag reflekterat en lång stund över frågan var att nej egentligen inte alls. Min pappa, född 1912, var under krigsåren som inkallad placerad i Värmland någonstans i närheten av den norska gränsen. Han berättade ingenting om vad som hänt under de åren utom att det varit fruktansvärt kalla vintrar. Min ena farbror född 1917 har tillhört de frivilliga i finska vinterkriget och vad jag tror befunnit sig i närheten av Torneå. Inte heller han berättade någonsin om vad han upplevt de åren. Min mamma var född 1927 och var bara 18 år när freden kom. Inte heller hon pratade någonsin om kriget. När de träffades och gifte sig 1947 var det fred. Minns inte heller att vare sig jag eller min farbrors båda döttrar var nyfikna och ställde några frågor till dem. Andra världskriget var något som hänt för länge sedan och inget vi funderade över. Har inget minne av att de vuxna heller nämnde kriget när de träffades.

Något som däremot tidigt låg som ett mörkt hotande moln över en i övrigt ganska idyllisk barndom var det kalla kriget mellan USA och Sovjetunionen och hotet om ett kärnvapenkrig. Vi barn var ju också fascinerade av den kamp som pågick mellan de båda stormakterna uppe i rymden. Jag minns hur vi stod ute på gården när jag bodde i Luleå och såg sputniken med hunden Laika passerade som en stor ljuspunkt.

Vi fick alla identitetsbrickor i rostfritt med vårt namn och när vi var födda. Vi fick också besöka husets skyddsrum och lära oss hur de runda dörrarna skulle skruvas till för att inte gas skulle kunna tränga in. Minns också att pappa under någon period hade en gasmask hemma, som jag fick prova. Vet inte om han kanske ingick i verksskyddet på järnverket, där han arbetade på försäljningen. Fanns en broschyr hemma som hette ”Om kriget kommer” och i telefonkatalogen början eller slut fanns också en massa anvisningar hur man skulle bete sig om kriget kom. Lärde mig läsa i första klass och minns att jag nog redan i andra klass lyckades komma igenom både texten i broschyren och i telefonkatalogen. Det krig vi var rädda för var dock ett krig mellan stormakterna och att Sovjetunionen skulle invadera Sverige eller släppa ner en atombomb över oss. När Ungernrevolten bröt ut 1956 kunde jag redan själv läsa om den i tidningarna. Pappa prenumererade på Norrbottenskuriren och köpte varje dag på väg hem från jobbet Expressen. Radion stod också nästan alltid på hemma i vardagsrummet.

Norrbottens järnverk flyttade sitt försäljningskontor till Stockholm hösten 1957 och pappa fick ansvaret för det lilla stockholmskontoret på tre personer och familjen flyttade med och placerades i en tjänstebostad i Nockeby och jag började i 4:e klass i Olovslunds folkskola. Ingen i min klass i Luleå hade varit i Stockholm och TV hade ännu inte kommit till hemmen i Luleå. När jag kom till skolan i Stockholm blev jag helt omringad av barn i alla åldrar som ville höra hur det var att bo i kåta och ha renar. Vi barn visste på den tiden väldigt lite om världen utanför Sverige och heller inte särskilt mycket om vårt eget land.

I Nockeby köpte pappa en svartvit TV för att kunna se VM i fotboll sommaren 1958. Vi fick även efter lång väntan en midnattsblå PV 544 som ny familjemedlem.

Söndagen den 23 april 1961 deltog hela familjen i en övning hur man skulle kunna utrymma Stockholm. En lång bilkaravan tog sig ut till det nybyggda men ännu inte helt färdiga Arlanda. Flygplatsen invigdes officiellt först ett år senare. Man hade planerat att ca 225 000 människor skulle delta i övningen, men i slutändan kom bara ca 35 000 människor till Arlanda. Tanken med den för stockholmarna frivilliga övningen var att testa organisationen för utrymning i stor skala. Klockan 06.42 på söndagsmorgonen utlöstes krigslarm över Stockholm. I hemmen ringde telefonerna, högtalarbilar körde på gatorna och Hesa Fredrik ljöd överallt. Även kungen var på Arlanda och jag minns att Rolf Björling underhöll och sjöng ”Till havs”. Det var första gången jag hörde den sortens sång och jag stod helt fascinerad och lyssnade.

Första utlandsresan var skolresan på våren 1961 i årskurs 6 som gick till Norge. Vi var två klasser som tillsammans med våra två lärare åkte tåg från Stockholm till Oslo. Vi besökte Vigelandsanläggningen och övernattade någonstans på Holmenkollen. Vi åkte även båt på Sognefjorden, åkte ett koleldat tåg, besökte Bergen och Griegs hem Troldhaugen, innan vi återvände till Stockholm. Minns att vi tyckte att det var en storlagen natur men att det var väldigt konstigt att man bara åt smörgåsar och inte riktigt mat till lunch och att maten inte var särskilt god. Gissar att resan kan ha ingått i någon form av skolutbyte mellan länderna, för jag har inget minne att vi själva stod för något utöver våra egna fickpengar och alla i klassen deltog. Det är faktiskt första gången jag funderar över hur resan finansierades. Dock träffade vi inga norska skolbarn och bodde inte heller hemma hos några norska familjer. Inte heller nämnde någon av lärarna något om det då 15 år avlägsna kriget.

Samma sommar tog mamma mig på en tågresan till Malmö och Köpenhamn. Vi besökte Köpenhamns tivoli och zoo, besökte den lille havfrue, åt smörrebröd och knallröd röd korv, såg kvinnor gå och röka cigarr på gatorna, gick på Ströget och bodde två nätter i Nyhamn innan vi tog tåget tillbaka. Att besöka Köpenhamn kändes väldigt exotiskt och spännande. Inget i Köpenhamn påminde heller om att landet varit ockuperat i fem år bara femton år tidigare. Kanske var det insikten om att fienden skulle komma från öster som gjorde att kriget kändes mer avlägset i våra grannländer än det gjorde hemma i Stockholm.

Jag och mina jämnåriga såg det då som ett väldigt stort äventyr att få besöka våra nordiska grannländer. Naturen, husen och maten var annorlunda liksom språket och människorna. Få i min ålder hade då ännu varit utomlands.

När Berlinmuren började byggas i augusti 1961 hade jag nyss börjat i årskurs 7 i Abrahamsberg. Än en gång var det kommunismen som framstod som den verkliga faran för freden i världen. En annan dramatisk händelse samma höst var när Dag Hammarskjölds plan den 18 september störtade eller sköts ner över dåvarande Nordrhodesia, idag Zambia, och samtliga i planet omkom. Han var en person vi alla kände till och ofta sett på TV och hört på radio. Han hade då varit FN:s generalsekreterare sedan april 1953. Han tilldelades samma år sedan postumt Nobels fredspris. Jag minns fortfarande hur jag och mamma stod vid ett öppet fönster på andra våningen i PUB när alla bilar och alla människor stannade upp och alla höll en tyst minut. Det handlade den gången om en verklig gemensam landssorg i landet.

Riktigt rädd var jag nog ändå först under Kubakrisen i oktober 1962, när de sovjetiska fartygen kom allt närmare Kuba. Ett tredje världskrig som då också skulle blivit ett kärnvapenkrig var plötsligt något som kunde starta om några dagar eller några timmar. Då hade hela familjen i

början på sommaren flyttat till Sandviken, där pappa hade fått ett nytt jobb på kontoret på Sandvik och jag hade fått börja i den treåriga realskolans andra klass. Nu kunde man följa hela förloppet på TV:n, vilket gjorde det ännu mera skrämmande. President John Kennedy blev nu allas vår hjälte. Ett drygt år senare kunde vi den 22 november 1963 på TV följa dramat när han sköts ihjäl i en bilkortege i Dallas i Texas. Då gick jag sista året i realskolan.

Det var egentligen först på gymnasiet, där jag började hösten 1964 på den allmänna sociala linjen och hade historia som ett huvudämne, som vi fick lite mer fördjupade kunskaper om andra världskriget. Jag minns att jag då läste Leon Uris bok Exodus och Anne Franks dagbok och på allvar började inse vidden av Förintelsen och hur Finland hade haft det under krigsåren. Sedan missade åtminstone jag själva fredsutropet och dess följder på grund av den lärarstrejk och lockout som bröt ut på hösten 1966 då jag gick sista året på gymnasiet och studentskrivningar och studentexamen sedan väntade under våren 1967. Eftersom jag satt i elevrådet och eleverna förväntades befinna sig i skolan och läsa på egen hand och skolstyrelsen ålade oss i elevrådet att hjälpa till att upprätthålla ordningen i skolan, blev det några hektiska veckor i det på lärare nästan tomma läroverket. Idag skulle vi väl ha kallats strejkbrytare.

Som ett litet kuriosum kan nämnas att så länge studentexamen fanns kvar, fanns också en koppling till Skandinavien och de skandinaviska språken via svenskämnet kvar i svensk skola. Under gymnasietiden fick vi läsa texter både på norska och danska och båda språken kunde även tas upp i censorernas förhör i ämnet. Vi fick även läsa valda delar ur Hávamál och de nordiska gudasagorna. Norges och Danmarks nationalsånger fick vi dessutom lära oss redan i folkskolan. Även finsk litteratur som exempelvis Fänrik Ståls sägner och Edith Södergrans dikter förutsattes vi också ha läst och kunna redogöra för. Tove Janssons och paret Tikkanens böcker kom däremot in i mitt liv först på 1970-talet, även om jag förstås inte kunnat undgå att läsa om Muminrollen långt tidigare.

Tre veckor före studentexamen, den 21 april 1967 tog en militärjunta makten i Grekland. En makt som de sedan lyckades behålla fram till 1994. Kung Konstantin, drottning Ann-Marie och deras barn flydde sedan till Rom i december. Mikis Theodorakis fängslades och hans musik förbjöds. År 1970 tilläts han dock att lämna Grekland. Han gästade många gånger Sverige och vi är många som fortfarande älskar hans musik. Han behövde inga vapen för att bekämpa juntan. Hans musik och sånger räckte.

Strax efter studentexamen bröt sexdagarskriget ut den 5 juni 1967, när Israels flygvapen anföll Egypten, Syrien och Jordanien. Kriget slutade med att Israel ockuperade Västbanken, Sinaihalvön och Golanhöjderna. Plötsligt var styrkeförhållandena och rollerna i Mellanöstern helt förändrade.

1960-talet och början på 1970-talet var politiskt en extremt orolig tid med både kalla kriget, militärdiktaturer, studentrevolter och krig som pågick på många olika kontinenter. I Afrika gjorde sig många kolonier fria i ofta mycket blodiga krig och i Sydafrika kämpade Nelson Mandela och ANC mot Apartheid. När det gällde Afrika bidrog i hög grad Per Wästbergs böcker till mitt och många andra svenskars engagemang. En annan dramatisk händelse, som vi kunde följa på nära håll via TV, var när Martin Luther King sköts till döds den 4 april 1968 i Memphis Tennessee. Hans dröm levde dock vidare och blev ju så småningom till verklighet.

Upplever att fokuset under senare delen av 1960-talet för min egen del försvann från våra nordiska grannar för all flyttas över till all dramatik på andra håll i världen. Ägnade mycket energi att under de sista två åren i gymnasiet följa allt som hände i Kina under Mao. Höll föredrag för klassen om de pågående Kulturrevolutionen, som i början verkade spännande men sedan successivt blev allt mer våldsam och skrämmande. Hade då samlat på mig två fulla pärmar med tidningsurklipp som underlag. Kulturrevolutionen kom ju sedan att pågå ända fram till 1976.

Att resa till swinging London med sin musik och sitt mode lockade under andra halvan av 1960-talet betydligt mer än att besöka de nordiska huvudstäderna. Några av mina vänner åkte till Indien efter studentexamen. Själv ingick jag i ett gäng på fem personer som planerat att åka runt i Europa en månad i en gammal folkvagnsbubbla. Resan blev av olika skäl inte av, utan istället åkte jag och min bästa vän i augusti på vårt livs första charterresa till Turkiet, som då precis hade öppnat upp för sådana resor från Sverige. Ingen av oss visste något om landet och kände heller ingen som varit där. Dit kom två glada tjejer hösten 1967 i kortkort och trodde det skulle vara ungefär som hemma. Då kan man tala om att vi råkade på många kulturkrockar under de tre veckor vi var där. En lärorik upplevelse.

Sedan väntade för min del universitetsstudier i statistik i Uppsala hösten 1967. Det blev några intensiva och omtumlande år. På våren svepte vänstervågen plötsligt över Västvärlden och framför allt över universiteten även om Uppsala med sina gamla traditioner inte var det mest drabbade.

I januari 1968 kom Alexander Dubcek till makten i dåvarande Tjeckoslovakien. En tid av reformer i demokratisk riktning följde. I augusti samma år rullade dock sovjetiska stridsvagnar i tusentals in i landet tillsammans med flera hundra tusen soldater. Dubcek fängslades och fördes till Moskva. Många studenter och högutbildade flydde till Väst. Totalt har man beräknat att ca 300 000 människor lämnade Tjeckoslovakien.

Samtidigt pågick kriget i Vietnam. Ett tag bodde två unga amerikanska desertörer från Vietnamkriget i vår studentkorridor. Det kriget engagerade många i min generation fram till freden våren 1975.

Nu kom även klimatfrågan upp på dagordningen. Liksom frågan om att oljan snart skulle ta slut samtidigt som vi skulle gå mot ett betydligt kallare klimat. Rachel Carsons bok *Tyst vår* blev nog den första väckarklockan. Den hade kommit ut på svenska redan 1963, men vi var nog många som inte uppmärksammade och läste den förrän betydligt senare. För egen del först i slutet på 1960-talet, då diskussionen om vikten av att rädda vår miljö blev mer allmän.

Ovanstående är något om vad som kom att påverka mig under mina drygt tjugo första år.

Jag kom inte att leva i skuggan av andra världskriget men väl i det kalla krigets skugga. Ett krig som nu åter börjat kasta sina skuggor även över oss här uppe i Norden.

Yvonne Lindholm

Bilaga

Finland

En kort historisk bakgrund

I över 500 år utgjorde Finland den östra delen av konungariket Sverige. I Finska kriget även kallat 1808-1809 års krig mellan Sverige och Ryssland förlorade Sverige. I freden som slöts i Fredrikshamn 1809 tvingades Sverige avstå hela den östra delen av delen av landet = hela Finland, Åland samt delar av dåvarande Västerbotten och Lappland till Ryssland.

Under Rysslandstiden 1809-1917 kom de områden Sverige fick lämna ifrån sig att utgöra Storfurstendömet Finland.

År 1917 förklarade sig Finland självständigt. Året därpå 1918 utbröt det finska inbördeskriget mellan de röda socialisterna och den konservativa (de vita). Kriget pågick mellan 27 januari 1918 och 15 maj 1918. De röda fick visst stöd från den nyinrättade bolsjevikiska regimen i Ryssland och de vita fick stöd från Tyskland och i begränsad utsträckning även från Sverige. De vita bl.a. anförde av Carl Gustaf Mannerheim segrade men till priset av djup splittring inom landet. År 1919 antog Finland sin en första författning.

Finland och andra världskriget

Vinterkriget

I november 1939 krävde Sovjetunionen att få delar av Karelska näset av Finland samt några öar längst inne i Finska viken och att få bygga en flottbas på Hangö vid inloppet till Finska viken. I gengäld skulle Finland få en del av Östkarelen längre norrut. Syftet med kraven var att skydda Leningrad vid ett eventuellt tyskt anfall. Finland gick dock inte med på de ryska kraven. Istället anföll Röda armén Finland utan någon krigsförklaring den 30 november 1939. Samma dag som ryssarna anföll utsågs fältmarskalken och hjälten från finska inbördeskriget 1918, Carl Gustaf Mannerheim, då 72 år, till överbefälhavare över de finska trupperna. I början av det sovjetiska överfallet på Finland bombades många finska städer och samhällen. De finska soldaterna kämpade tappert mot övermakten och lyckades hålla stånd i 105 dagar.

När det finska vinterkriget började ställde inte Sverige upp i kriget på Finlands sida. Däremot hjälpte Sverige som land och svenskarna som privatpersoner Finland på många andra sätt. Direkt efter krigsutbrottet i november 1939 bildades en Finlandskommitté i Sverige för att organisera olika stödaktioner för Finland. Engagemanget var stort bland politiska partier, fackförbund, företag och enskilda. ”Finlands sak är vår” löd det gemensamma uppropet. Pengar, kläder, skidor och annan utrustning samlades in. Samtidigt fanns en oro att Sverige skulle bli nästa offer vid en sovjetisk seger i Finland.

Svenska staten bidrog med stora mängder vapen och ammunition. En transportled med lastbilar kunde köra över den frusna Bottenviken. Totalt lyckades Sverige föra över 25 flygplan, 800 sjöminor och sjunkbomber, 144 artilleripjäser, 100 luftvärnskanoner (Finland hade bara 4 egna när kriget bröt ut), 92 pansarvärnspjäser, 600 stridsvagnsminor, 34 granatkastare, 347 kulsprutor, 450 kulsprutegevär, 135 402 gevär, 301 849 granater och över 51 miljoner gevärspatroner.

Den materiella hjälpen från svenska statens sida var som framgår ovan stor. Att Sverige kunde hjälpa Finland med krigsmateriel m.m. 1939 berodde på att Sverige inte förklarat sig neutralt vid krigsutbrottet. Detta gjorde det möjligt för Sverige att hjälpa Finland både ekonomiskt och med vapen samt tillåta värvning av frivilliga till kriget. Det var ca 12 000 som anmälde till den svenska frivilligkåren. Av dessa hann ca 8 500 komma in i Finland innan kriget var över. Ca 30 svenska soldater stupade eller frös ihjäl under vinterkriget.

I februari 1940 begärde Finland upprepade gånger svensk militär hjälp. Sveriges regering avslög dock dessa värdanden med hänvisning till Sveriges egen säkerhet. Troligen bedömde man kanske att kriget redan var förlorat. Den finska bitterheten var också stor över att Danmark, Norge och Sverige vägrat ge tillstånd till att en undsättningskår med brittiska och franska trupper fick transporteras genom länderna till Finland.

Den 13 mars 1940 tvingades Finland sluta fred. Då hade Röda armén satt in en miljon man i kriget. Som en del av den hårda fredsuppgörelsen med Sovjetunionen fick Finland avstå östra delen av landskapet Karelen med Karelska näset och den viktiga staden Viborg samt ett antal öar i Finska viken. Finland fick även avstå Sallaområdet och sin del av Fiskarhalvön vid Ishavet. Cirka 430 000 karelare tvingades på flykt västerut.

Fortsättningskriget och Lapplandskriget

Den 25 juni 1941 bombade Sovjetiska bombplan Helsingfors, Åbo och Borgå och dessutom ett dussintal andra finska orter med ca 500 bombplan. Den 26 juni förklarade Finland krig mot Sovjetunionen på Tysklands sida. Finlands främsta skäl att delta i kriget var att försöka vinna tillbaka de områden landet förlorat i samband med freden efter Vinterkriget. Tyskarna var speciellt intresserade av Lappland för att kunna erövra Murmansk och Archangelsk samt Finska viken och Karelska näset för att kunna erövra Leningrad.

Finska trupper deltog sedan i striderna mot Sovjetunionen fram till 19 september 1944, då den så kallade mellanfreden slöts i Moskva. Finland fick återlämna de områden som förlorats i Vinterkriget samt Petsamo. Dessutom skulle Porkala utarrenderas till Sovjetunionen på 50 år. Finland gavs också ansvar för att driva ut de tyska trupperna ur landet, det tredje kriget för Finlands del som kom att gå under namnet **Lapplandskriget** eftersom det framförallt var i norra delen av Finland som tyska soldater då fanns. Detta tredje krig kom att pågå mellan 15 september 1944 och den 27 april 1945. Finland skulle därefter inte få ha en armé som översteg 42 000 man. Dessutom skulle Finland betala 300 miljoner amerikanska dollar i krigsskadestånd under en period på 6 år samt ersätta all egendom som förstörts eller erövrats från de överlåtna områdena. Av de ca 63 000 ingermanländare som flyttats till Finland under kriget återbördades ca 55 000 till

Sovjetunionen. När de kom tillbaka förvisades de till Sibirien eller Kazakstan. Antisovjetiska och ”fascistiska” organisationer skulle även permanent förbjudas att verka i Finland.

Under tiden kriget pågick evakuerades ca 63 000 finska krigsbarn till Sverige. Cirka 10 000 av dessa barn adopterades av sina svenska familjer.

Efterkrigstiden

Efter kriget var Sovjetunionens tryck på Finland och dess agerande stort. Finland erbjöds att ta del av Marshallhjälpen men *president Paasikivi* vågade inte med hänsyn till Sovjetunionens motstånd tacka ja.

Den 6 april 1948 undertecknades i Stalins närvaro ett avtal om vänskap samarbete och ömsesidigt bistånd mellan Finland och Sovjetunionen **VSB-avtalet**. Ett avtal som ursprungligen skulle gälla i 10 år men som kom att bestå ända fram till 1992. Avtalet innebar bl.a. att om någon försökte anfälla Sovjetunionen över Finlands territorium skulle Finland bekämpa denna fiende och kunna be Sovjetunionen om militärt bistånd. Trots namnet var det inte fråga om ett ömsesidigt bistånd. Finland förbehöll sig rätten att vara neutralt vid krig mellan Sovjetunionen och andra stater om Finland inte anfölls.

Den person som under många decennier kom att svara för balansgången gentemot Sovjetunionen och som dominerade det politiska livet i Finland var *Urho Kekkonen* (1900-1986). Han var riksdagsman 1934-1954, riksdagens talman 1948-1950, justitieminister 1936-1937 och 1944-1946, inrikesminister 1937-1939, statsminister 1950-1953 och 1954-1956. Därefter Finlands president 1956-1982 då han avgick av hälsoskäl och efterträddes av Mauno Koivisto. Kekkonen tog i slutet av 1960-talet ett antal utrikespolitiska initiativ. Dessa gällde bl.a. Norden som en kärnvapenfri zon, gränsfred med Norge och möten kring säkerhets- och samarbetsfrågor i Europa.

Finland gick med i FN och Nordiska rådet först 1956.

År 1963 fick Finland ett erbjudande om en observatörspost i Europarådet men tackade nej för att inte utmana Sovjetunionen.

Åren 1964-1965 flyttade över 20 000 finländare till Sverige som då hade en bättre arbetsmarknad och högre löner. Mellan åren 1950 och 1980 emigrerade totalt ca 400 000 från Finland till Sverige. Av dessa återvände dock cirka hälften under samma period. Sverigefinnar är den största av Sveriges fem nationella minoriteter. Det finns idag cirka 700 000 personer i Sverige med finsk bakgrund. Antalet personer i Sverige som är födda i Finland minskar dock (2017 var de 150 877, 2020 hade antalet minskat till 140 337).

I oktober 1967 genomförde Finland en devalvering på 31 procent som fick konjunkturen att vända uppåt.

Ekonomi förbättrades avsevärt under 1980-talet. Tillväxten var då bland Europas högsta och arbetslösheten var låg.

Händelserna i Sovjetunionen i samband med landets upplösning 1989-1991 skakade om den finländska ekonomin. Finland förlorade en av sina största handelspartners och kunde inte längre köpa billiga råvaror från öst.

År 1994 låg arbetslösheten i Finland på 18 procent. Framför allt varven och verkstadsindustrin hade stora problem. Samma år röstade Finland ja för en anslutning till EU.

Tack vare stor tillväxt inom IT-industrin med Nokia som ledande företag tog ekonomin ny fart i mitten av 1990-talet.

År 1999 gick Finland över till euro. Sedlar och mynt var dock i finska mark ända till början av 2002. Finland är det enda nordiska landet som hittills infört euron. Det är också Nordens enda tvåspråkiga land med både finska och svenska som nationalspråk. Samiska och romani är landets två minoritetsspråk.

År 2000 valdes *Tarja Halonen* till Finlands första kvinnliga president. Hon ersattes i mars 2012 av *Sauli Niinistö*. Den 10 december 2019 utsågs socialdemokraten Sanna Marin född 16 november 1985 till Finlands statsminister. Vid 34 års ålder blev Sanna Marin världens näst yngsta tjänstgörande statsledare, den yngsta kvinnliga regeringschefen och Finlands yngsta statsminister någonsin. (Källa Wikipedia januari 2022).

Det gemensamma hotet från Ryssland har fört Finland och Sverige närmare varandra

Nedan återges några utdrag ur en artikel av Therese Larsson Hultin i Svenska Dagbladet den 20 januari 2022 om den nye finske arméchefen Pasi Välimäkis första besök i Stockholm.

”Hotet från Ryssland har satt nytt fokus på det svenska försvarssamarbetet med Finland. Gemensamma vapenköp, övningar och operationsplanering ska både verka avskräckande och stärka länderna”.

”Vår uppgift är att skydda det nordiska sättet att leva säger Finlands arméchef och generallöjtnanten Pasi Välimäki”.

”- Det militära samarbetet med Sverige har högsta prioritet i Finland. Det är det enda land vi delar operationsplanering med. Och sedan är ni lätta att samarbeta med, pragmatiska. Vi ser saker på samma sätt”.

I samma artikel citeras även den svenske arméchefen Karl Engelbrektson:

”- Relationer mellan länder är nästan alltid relationer mellan människor. Man vet aldrig när det blir skarpt läge och då är det för sent att lära känna varandra.

Av artikeln framgår också att samarbetet fördjupats efter Rysslands annektering av den ukrainska halvön Krim 2014. Sverige och Finland har ingen formell försvarsallians och det finns idag inga ömsesidiga försvarsförpliktelser. Däremot antogs hösten 2020 en lag som gör att länderna idag kan verka på varandras territorier.

Gemensamma upphandlingar av vapensystem, ammunition och fordon ser de båda armécheferna som några aktuella samverkansområden. Båda armécheferna framhåller vikten av att ha gemensam standard på material och procedurer som stämmer överens.

Av artikeln framgår också att det finns en stor skillnad mellan Finland och Sverige. Finland rustade aldrig ner sitt försvar efter Sovjetunionens fall. Finland lägger idag 2 procent av sin BNP på försvaret. Sveriges mål är att komma upp i 1,6 procent av BNP 2025. Finland har idag en armé på 280 000 soldater, vilket är ungefär tio gånger så många som Sverige har idag.

Två f.d försvarsministrar vill ta samarbetet ytterligare ett steg längre. Sverige och Finland bör fördjupa försvarssamarbetet och placera förband i varandras länder. Det skriver *Björn von Sydow (s)* och *Jan Erik Enestam*, tidigare försvarsministrar i Sverige respektive Finland, i en gemensam debattartikel i Svenska Dagbladet den 23 januari 2022. I artikeln citeras även den nuvarande *finländske försvarsministern Antti Kaikkonen* (i en redogörelse han gjort i den finska riksdagen):

”Sverige har en stark ställning som Finlands närmaste bilaterala partner. Försvarssamarbetet syftar till att stärka säkerheten i Östersjöregionens samt Finlands och Sveriges försvar. Försvarssamarbetet täcker fredstid, kristid, konflikter och krigstid.”

I artikeln citeras även ur den senaste *svenska försvarspropositionen från år 2020*:

”Försvarssamarbetet med Finland intar en särställning och fördjupas ytterligare. Samarbetet med Finland innefattar även planering och förberedelser för hävdande av respektive lands territoriella integritet.”

I de båda f.d försvarsministrarnas debattartikel står också följande att läsa:

”Som alliansfria stater har vi att förhålla oss Ryssland, de ökade spänningarna i Arktis (delvis orsakade av klimatförändringarna), EU:s utveckling inom det försvars- och säkerhetspolitiska området och den allt komplexare transatlantiska relationen. Det är stora utmaningar för små stater, men tillsammans kan vi göra mer för att bygga säkerhet och robusthet för våra respektive länder. Vi ska dock inte ha några illusioner kring vad Sverige och Finland kan göra militärt i förhållande till en stormakt med kärnvapen. Våra länder behöver ha en eller flera stormakter i ryggen.”

Till sist en egen reflektion: Kanske kommer det utvidgade försvarssamarbetet även att bli en nystart för samverkan och utbyten även på andra områden.

Finland världens lyckligaste land

Den 20 mars är den internationella lyckodagen. För fjärde året i rad var Finland 2021 världens lyckligaste land bland de 149 länder som rankats enligt FN:s World Happiness Report. Även övriga nordiska länder kommer högt i denna rankning. År 2021 låg Island på andra plats, Danmark på tredje plats, Norge på sjätte plats och Sverige på sjunde plats.

Yvonne Lindholm

Bilaga

Island

Island ligger i norra Atlanten mellan Grönland och Färöarna strax söder om norra polcirkeln. Landet har en befolkning på 366 425 personer (år 2020).

Island är idag en europeisk republik som omfattar ön med samma namn och ett antal mindre öar. Valutan är isländska kronor, Huvudstad är Reykjavik.

Kort historisk bakgrund (källa sv.m.wikipedia.org 2022-01-23)

Islands historia som bebodd ö tros ha börjat redan på 700-talet. Ön kom snart att kolonieras av norrmän som lämnat Norge när Harald Hårfager (född ca 850-död ca 933) enade Norge och gjorde sig till enväldshärskare över landet (860-930). År 1262 bildade Island och Norge en union. Genom Kalmarunionen 1397 kom både Norge och Island under danskt styre, vilket för Islands del fortsatte fram till 1904, då Island fick självstyre. År 1918 blev Island självständigt som konungariket Island. Landet var dock fortfarande i union med Danmark och den danske kungen var kung även på Island. Kristian X av Danmark blev Islands förste kung. Även Islands utrikesaffärer och försvar sköttes av Danmark.

Andra världskriget och USA:s roll efter krigsslutet

Den 9 april 1940 ockuperades Danmark av Tyskland. Dagen därpå, den 10 maj, ockuperar Storbritannien Island (Operation Fork). I mitten av 1941 slöt Island och USA ett avtal genom vilket det då ännu neutrala USA övertog ockupationen från Storbritannien.

Totalt kom ca 40 000 amerikanska soldater till Island, fler än alla vuxna isländska män tillsammans.

Den 17 juni 1944 löpte Islands unionsavtal med Danmark ut. För att undvika en tysk ockupation av Island förlängd man inte avtalet utan utropade sig istället som republik. Island skaffade sig då även sin nuvarande flagga. Till landets förste president

I oktober 1946 slöts ett avtal mellan Island och USA om att avsluta det amerikanska ansvaret för Islands försvar.

År 1949 gick Island med i Nato.

År 1951 slöts ett nytt avtal mellan Island och USA med innebörden att USA återtog ansvaret för Islands försvar. Amerikanska trupper stationerades på militärbasen Keflavik. Avtalet kom att gälla ända fram till 2006, då de amerikanska trupperna lämnade Island.

Den långvariga amerikanska närvaron på ön har påverkat landets kultur och bidragit till en stark amerikanisering av Island. Den har även lämnat rent fysiska spår i form av mängder av kasernbyggnader i korrugerad plåt. I vilken utsträckning de amerikanska soldaternas närvaro även

2022-02-14 **SLUTRAPPORT**

Rapport från gruppdiskussioner initierade av Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

resultat i barn med isländska mödrar och amerikanska fäder är oklart. Verkar till skillnad från de s.k. ”tysketöserna” och deras barn i Danmark och Norge i så fall inte ha medfört några problem.

Island och efterkrigstiden

Den 1 augusti 1980 fick Island världens första demokratiskt valda kvinnliga president Vigdis Finnbogadóttir. Hon kom att bli president i 16 år (1980-1996).

Yvonne Lindholm

Bilaga

Norge

En kort bakgrund

Norges historia skiljer sig från Danmarks och Sveriges genom att det under många hundra år varit underställt de andra två ländernas överhöghet, först Danmarks och sedan Sveriges. På det sättet liknar landets historia mer Finlands som utgjorde en del av Sverige under ca 500 år.

Harald Hårfagre tror man var herre över de norska kusttrakterna omkring år 900 e. kr. På 1000-talet lade Olov Haraldsson grunden till ett enat Norge. År 1380 efter freden inleddes mer än fyra sekler då Danmark och Norge var i union. En union som styrdes från Köpenhamn. Det officiella språket var danska. Genom freden i Kiel 1814 tvingades Danmark att avstå Norge till Sverige, men fick behålla de tidigare norska områdena Island, Grönland och Färöarna. Den svenske kungen blev nu även Norges kung. Istället för danska var nu det officiella myndighetsspråket svenska. I Norge hade samtidigt kraven på självständighet vuxit sig starka. Unionen upplöstes dock formellt först i september 1905 under Oscar II:s regering efter en folkomröstning i Norge som gav ett överväldigande stöd för en upplösning av unionen, Den danske prinsens Carl utsågs till norsk kung under namnet Haakon VII.

Norge hade år 2020 ca 5,4 miljoner invånare varav ca 1,2 miljoner bor i och omkring Oslo. Bara ca 3 procent av landets yta är odlingsbar mark. Norge omfattar även öarna Svalbard och Jan Mayen. Nationaldag är 17 maj, den dag 1814 då grundlagen antogs i Eidsvoll.

Den största inkomstkällan för Norge är utvinning och export av olja och naturgas från havsbotten. Fisket, sjöfarten, metallindustrin och turismen är andra ekonomiskt viktiga näringar. Valutan är norsk krona (NOK).

Genom oljepengarna har de norska pensionärerna fått det betydligt bättre än i Sverige. Lägstanivån är nästan dubbelt så hög som i Sverige och följer löneutvecklingen.

Det officiella språket är norska. Samiska är ett av landets minoritetsspråk. Idag har Norge två officiella skriftspråk, bokmål och nynorska. Som skolelev i Norge får man välja vilket språk man vill använda som huvudspråk. Idag är det knappt 90 procent som väljer bokmål och drygt 10 procent som väljer nynorska.

Andra världskriget

Vid krigsutbrottet den 1 september 1939 förklarade sig Norge neutralt

Den 8 april 1940 hade britterna minerat norska territorialvatten. Den 9 april 1940 anföll Tyskland de norska hamnstäderna Oslo, Bergen, Trondheim, Narvik och Kristiansand. Vid invasionen träffades det tyska krigsfartyget Blycher av norsk kanoneld från Oscarsborg och gick till botten med över tusen tyska soldater. Detta bidrog till att regeringen och kungahuset fick möjlighet att

hinna lämna Oslo. De flyr med tåg till Hamar efter att den norska regeringen sagt nej till tyskarnas ultimatum om att norrmännen måste samarbeta med tyskarna. När tyskarna sedan närmar sig Hamar flyr kungafamiljen och regeringen vidare till Elverum. Den 10 april möter kung Haakon, utrikesminister Halvdan Koht och tre stortingsledamöter tyskarnas sändebud Curt Bräuer i Elverum. Kungen hotar med att abdikera om regeringen går med på nazisternas krav. Sedan fortsätter flykten. När kungafamiljen och delar av den norska regeringen den 12 april kommer till den svenska gränsen vid Särna för att söka skydd i Sverige från de tyska marktrupper och flyg som jagade dem, vägras de asyl av Per-Albin Hansson och socialdemokratiska regeringen med stöd av Gustav V och får vända om och får än en gång fly från nazisterna fast denna gång med sikte mot hamnarna i väster med målet att försöka ta sig över till England. Det svenska sveket glömde den norske kungen aldrig. Kung Haakon VII besökte därefter aldrig mer Sverige.

Kyrkans starka ställning i Norge har sannolikt påverkats av biskopen i Oslo Eivind Berggravs roll som den som fanns kvar, när kungahus och regering lämnade först Oslo och sedan flydde till England den 7 juni, där en exilregering upprättades i London under ledning av kung Haakon VII.

I Norge hade Vidkun Quisling tillsammans med Johan Bernhard Hjort år 1933 grundat partiet Nasjonal samling (NS). Quisling var norsk försvarsminister 1931-1933 och uppmanade redan i december 1939 till ett tyskt angrep på Norge. Samma kväll som de tyska trupperna invaderade Norge meddelade Quisling, då ledare för partiet Nasjonal samling, i ett tal i radio att han tog över makten och förklarade den sittande regeringen avsatt. Under den tyska ockupationen gavs han senare ställningen som norsk regeringschef under åren 1942-1945.

När Tyskland ockuperade Norge den 9 april valde Norge till skillnad från Danmark först att göra väpnat motstånd men fick ge upp motståndet redan efter två månader. Den norska motståndsrörelsen var dock mycket aktiv under hela ockupationen. Att de i fjällvärlden kunde röra sig ganska obehindrat över gränsen till Sverige underlättade. Samerna var här en viktig samarbetspartner.

Den norska handelsflottan var vid den här tiden en av de största i världen. I november 1940 slöt den norska exilregeringen en överenskommelse med de allierade att de fick disponera Norges handelsflotta.

Under ockupationen skapades en norsk SS-bataljon som blev en del av Quislings parti Nasjonal samling. Under ockupationen fängslades 35 000 personer och 1400 personer dog i koncentrationsläger. Hirdmännen (norska nazister) medverkade till deportering av 770 av Norges 2100 judar. 741 av de judar som deporterades avrättades i nazisterna koncentrationsläger.

Utöver att Sverige nekat kungafamiljen och regeringsmedlemmar asyl var det framför allt några svenska eftergifter till Nazityskland under kriget som väckte ilska hos norrmännen:

- Trafiken av tyska permittenter genom Sverige till Norge.
- Transporten av divisionen Engelbrecht från Norge genom Sverige till Finland.
- Kvarhållandet av norska handelsfartyg som låg i svenska hamnar vid Nazitysklands angrepp på Norge den 9 april 1940, de s.k. kvarstadsbåtarna. Både den norska exilregeringen i London och den tyska ockupationsregeringen i Oslo gjorde anspråk på

båtarna. Dessa blev först länge liggande i svenska hamnar. Därefter sänktes flera av båtarna när de försökte bryta sig ut och nå England i dåligt väder.

- Ytterligare en orsak till ilska mot Sverige var att Sverige inte förrän 1943 utnämnde ett officiellt sändebud till den norska exilregeringen i London,

Sveriges roll under senare delen av kriget var att utgöra en tillflyktsort för flyktingar. Man räknar med att mellan 50 000 och 60 000 norska flyktingar fick en fristad i Sverige. De norrmän som kom till Sverige sändes till något av de två transitlägren Kjesäter i Södermanland och Öreryd i Småland för registrering och vidare utslussning till den svenska arbetsmarknaden. Många kom att sysselsättas med skogsavverkning. En del av flyktingarna kom att bli grunden till en helt ny norsk armé som rekryterades, utbildades och utrustades i Sverige. Den uppgick vid krigsslutet till ca 13 500 man och ytterligare några tusen som befann sig under utbildning. Detta genomfördes i samförstånd mellan den svenska samlingsregeringen och den norska exilregeringen i England. För att utbilda ”Polistrupperna” upprättades särskilda läger. Lägerverksamheten finansierades av den norska exilregeringen som fick in pengar för den norska handelsflottan.

Norge räknades till de allierade under andra världskriget, trots att landet varit ockuperat och det inte funnits några reguljära norska militärförband. Skälet bakom var att den norska handelsflottan haft stor strategisk betydelse under kriget.

Efterkrigstiden

Norge var när kriget tog slut i Europa i maj 1945 nästan helt ockuperat av Nazityskland. Totalt fanns då 372 000 tyska soldater i landet. När de tyska styrkorna kapitulerat avsatte man Vidkun Quislings marionettregering. Vidkun Quisling avrättades på Akershus fästning i Oslo den 24 oktober 1945.

Efter kriget anklagades 92 000 personer för att ha gett tyskarna bistånd. 25 000 personer fick böter och 20 000 dömdes till fängelsestraff. Trots att dödsstraffet även i krigstid var avskaffat lät Norge avrätta 25 personer.

Kungafamiljen återvände till Norge och Oslo i juni 1945 och hälsades välkomna av stora folkmassor. Kung betraktas enligt Wikipedia som en av de största norrmännen i modern tid. År 1947 erhöll han den högsta civila utmärkelsen i Norge, Borgerdådsmedaljen i guld.

Norge och Danmark var två av de 51 länder som var med och grundade Förenta nationerna den 24 oktober 1945 och norrmannen Trygve Lie blev dess första generalsekreterare. Island och Sverige blev medlemmar 1946. Finland blev medlem först 1955.

De ca 1 500 medlemmarna i den norska hemliga motstånds- och underrättelseorganisationen XU ålades livslång tystnadsplikt efter kriget. Denna tystnadsplikt upphävdes först 1988. Eftersom många av i motståndsrörelsen som täckmantel även var medlemmar i Nasjonal samling dömdes de för detta. När tystnadsplikten upphävdes fick de som fortfarande levde visserligen upprättelse för sina insatser för landet under ockupationsåren men för många var det ju då redan för sent och de fick dö med vanäran.

För att trygga landet från nya överfall gick Norge liksom även Danmark med i Nato redan 1949. Både Sverige och Finland har, dock av helt olika skäl, valt att inte bli fullvärdiga medlemmar i Nato. Sveriges avstod med hänvisning till neutraliteten och alliansfriheten. För Finlands del var den spända relationen till dåvarande Sovjetunionen ett starkt skäl till valet att stå utanför.

Däremot valde norrmännen att säga nej till ett medlemskap i EU både i en folkomröstning 1972 och i en senare, 1994. Den självständighet landet äntligen återfått efter många sekler av påtvingade unioner och ockupationen under kriget påverkade sannolikt i hög grad valet att stå utanför. Norge är däremot sedan 1 januari 1994 medlem i EES.

År 1957 avlider kung Haakon i Oslo efter att ha regerat landet i över femtio år (18 november 1905 – 21 september 1957). Han efterträds av sin son Olov V, född 1903 i England som dansk prins. Genom faderns trontillträde som norsk kung 1905 förlorade han sin danska titel för att istället växa upp som Norges kronprins.

Sedan 1970-talet har utvinningen av olja och naturgas gradvis omvandlat Norge från en ganska fattig fiske- och småbrukarnation till ett av världens rikaste länder. År 1963 kom en lag om den norska statens rätt till kontinentalsockeln och dess resurser.

År 1966 startades provborrningar av ESSO och 1968 startade även Phillips Petroleum provborrningar. Det sistnämnda företaget hittade redan året därpå större mängder olja. Nya stora fyndigheter gjordes även på 1970-talet.

År 1972 skapades Statoil som till två tredjedelar ägs av den norska staten. Samtidigt inrättades den statliga myndigheten Oljedirektoratet under Olje- och energidepartementet. Norge blev självförsörjande på olja 1975. Alla oljepengarna samlas sedan 1967 i den statliga pensionsfonden - Oljefonden, Den innehåller nu över 11 000 miljarder dollar. Max 4 % får tas ut från fonden varje år.

Åren 1984-1987 gjorde en översyn av riksgränsen mellan Norge och Sverige. För närvarande pågår en liknande översyn som ska vara klar 2024. Översynen går ut på att fastslå och markera gränsens sträckning i terrängen. En fem meter bred gränsgata röjs från växtlighet och gränsmärken ses över. Norge och Sverige har ansvar för varsin gränskommission som har ansvar för respektive lands översyn.

Den 17 januari 1991 avlider kung Olav V. Han efterträds av sin son, Harald V.

År 1994 hölls vinterolympiaden i Lillehammer.

Den 22 juli 2011 exploderar först en bomb i regeringskvarteren i centrala Oslo med stor materiell förödelse som följd. 8 personer dog i explosionen. Två timmar senare kom larmet om skottlossning från den lilla ön Utöja där Arbeiderpartiets ungdomsförbund hade sitt årliga sommarläger med 560 deltagare. Totalt 69 personer vuxna och barn som vistats på ön dog. Så småningom visade det sig att en ensam person Anders Behring Breivik stod bakom attacken.

Norge har tagit lång tid på sig att göra upp med det som hände de norska judarna under kriget. Först den 27 januari 2012 på minnesdagen av Förintelsen kom en officiell ursäkt från den norska regeringen och dåvarande statsminister Jan Stoltenberg för den norska inblandningen i

deportationerna. Detta följdes sedan den 26 november samma år, på 70 årsdagen av skeppet Donaus avfärd med sin last av judar, av en liknande ursäkt av rikspolischefen Odd Reidar Humlegård för de aktiva insatser norsk polis på olika nivåer stått för under förföljelserna.

Voksenåsen

Voksenåsen är en gåva från Norge till Sverige som tack för hjälpen under andra världskriget. Idag är Voksenåsen en institution under det svenska kulturdepartementet som arbetar med svensk-norskt samarbete och förståelse. Här finns också ett konferenshotell och restaurang. Voksenåsen har i flera år haft ett nära samarbete med Forum för Levande historia för att ta fram studie- och skolresor för att svenska ungdomar ska få lära sig mer om Förintelsen i Norge och hur Sveriges roll var direkt avgörande för att rädda många människors liv. Den svensk-norska gränsen var nödutgången för många norska judar.

Yvonne Lindholm

Bilaga

Västnorden

Kontrollen över farlederna mellan Färöarna, Island och Grönland var viktig för kontakten mellan Europa och USA. Före kriget hade både tyska och brittiska flyg cirklat över öarna. Britterna hade sin flottbas i Scapa flow på Orkneyöarna. Tyskarna opererade med ubåtar och flyg och spärrade av Skagerak och Kattegatt. För britterna gällde det att få förnödenheter, livsmedel, bränsle och vapen från USA. Fartygskonvojer som gick med material från väst över havet till ryska ishavshamnar blev ofta utsatta för angrepp från tyska som ansåg Nordatlanten vara deras havsområde.

Färöarna

Färöarna, med omkring 28 000 invånare, ingick som ett *amtlän*, i det danska riket, men efter den tyska ockupationen av Danmark 9 april 1940 fanns inga förbindelser dit. Två dagar senare, 11 april, meddelade Winston Churchill, marinministern, i radio att öarna besattes. Lagtinget uttalade att öarna var neutrala. Britterna sade sig inte lägga sig i interna förhållanden och efter kriget skulle öarna återgå till Danmark. De färöiska fartygen, som seglat under dansk flagg, fick nu hissa den inofficiella färöiska flaggan. Farvattnen runt öarna minerades och minor vållade många gånger skada när drev iland på öarna. Den tidigare exporten av saltad fisk och sill till Medelhavsländer ersattes av färsk isad fisk till Storbritannien. Också isländska fångster fraktades dit. Det var mycket farofullt, då tyskt flyg anföll fartygen och över 200 män miste livet. Bomber kastades också på öarna. På Vágar började britterna bygga en flygplats och hela ön blev militärt område. Två loranstationer för radionavigering byggdes. Soldaterna kom främst från Skottland och samarbetet med dem gick bra, de gav visst arbete, stickade plagg kunde säljas, te och kex importerades och många äktenskap kom till. Våren 1944 lämnade de flesta britterna.

Efter kriget fanns ett stort tillgodohavande i brittiska banker och välståndet ökade på öarna. En önskan om självständighet hade funnits långt tidigare, men ett val gav bara en liten majoritet för det. Författningen ändrades 1948 och Färöarna fick självstyre inom det danska riket, med ekonomiskt stöd och möjlighet att överta politikområden efter förmåga. Öarna följde Danmark in i Nato. När Danmark 1973 gick in i EEG, Europeiska ekonomiska gemenskapen, ställde sig Färöarna utanför.

Island

Tidigt en kall morgon, 10 maj 1940, styrde fyra krigsfartyg in i Reykjaviks hamn och ett litet flygplan cirklade över staden. Folk frågade sig vem är det som kommer? Regeringen hade sedan 1918 förklarat Island neutralt och inte heller den visste varifrån krigsfartygen kom, men det var briter som gick in i regeringsbyggnaden och meddelade att landet var ockuperat. Regeringen protesterade, men lovade samtidigt diskret samarbete.

I Reykjavik bodde då 38 000 av 122 000 islänningar, andra i mindre städer och på landsbygd. Någon armé har inte funnits. Först landsteg 750 briter, oövade och illa utrustade. Vid angrepp skulle de, i väntan på hjälp, försvara staden och en slätt, Kaldaðarnes, där visst flyg skulle kunna landa. Bristen på flygplatser medverkade till att en tysk plan på invasion med de största fartygen, Operation Ikarus, övergavs försommaren 1940. I maj ersatte nya brittiska soldater de första och trupper kom från Kanada, hösten 1940 var de i allt omkring 20 000 man. Vaktposter placerades på många ställen i landet. En flygplats anlades i Reykjavik och hölls av briterna till krigets slut. Sommaren 1941 avlöste amerikanska trupper de brittiska för att värna landet. Detta skedde med isländskt samtycke. Efter Japans angrepp på Pearl Harbour i december 1941 var USA också formellt med i kriget.

Amerikanerna kom välutrustade med vapen, redskap, jeepar och grävmaskiner. En amerikansk bas och flygplats uppfördes nära Keflavik och den togs i bruk 1943. De brittiska soldaterna hade i början bott i tält och sedan växte hela områden upp med baracker, Nissenhuts, i Reykjavik. Det har sagts att alla som kunde hålla i en spade fick jobb, där eller på den amerikanska basen. Folk strömmade till från landsbygden efter trettioalets hårda år med stor arbetslöshet. Kvinnor som aldrig tidigare haft chansen till lönat arbete annat än att vaska saltad fisk och salta sill under säsong fick nya möjligheter. Nu fick de betalt för tvätt och service på nya matställen och kaféer. Med amerikanerna följde bio, *sjoppur*, kiosker, cocacola och tuggummi. Redan de brittiska soldaterna väckte allmänhetens intresse och de inhemska männen kände sig hotade och talade om *ástandið*, tillståndet. De kritiserade hårt de kvinnor som hade kontakt med utlänningarna och polisen spionerade på dem. Över 300 giftermål registrerades, många kvinnor följde sina män utomlands. Trupperna, som när de som var som flest räknade 45 000 man, sågs som ett nödvändigt ont, men de inkomster som deras närvaro medförde var mycket välkomna. Efter kriget lämnade amerikanerna.

Sedan 1918 var Island självständigt i union med Danmark. Avtalet skulle omförhandlas under kriget och beslutet att lämna unionen togs då. Republiken med president grundades 17 juni 1944. Flygplatsen vid Keflavik sköttes av en amerikansk firma. Island gick in i Nato 1949 och 1951 återkom amerikaner till basen där de fanns till 2006. Island är medlem i EES/Efta, Europeiska ekonomiska samarbetsområdet, och associerat till EU.

Grönland

I Washington hade man efter krigsutbrottet sett det som en möjlighet att både Island och Grönland kunde bli en språngbräda för en tysk invasion i Nordamerika. Grönland var en dansk koloni med 22 000 invånare, flest i små, isolerade fängstbygder främst utmed västkusten. Administrationen var dansk, styret i Danmark och landet var stängt för utomstående, men färöingar och islänningar hade tillträde till två fiskehamnar.

När förbindelserna till Danmark bröts, 9 april 1940, leddes Grönland av två landsfogdar. En dansk ambassadör i Washington verkade för att Grönland skulle få militärt skydd från väster. Den 9 april 1941 slöts en överenskommelse med ambassadören om rätten för amerikaner att uppföra militära anläggningar och driva dem så länge kriget pågick. En flygbas byggdes i Narsarsuaq i söder och där kunde amerikanskt flyg tanka på väg mot kontinenten och för att

eskortera konvojer. Basen hade upp till 4 000 militärer. En annan flygplats uppfördes längre norrut i Kangerlussuaq, Söndre Strömfjord, nära Sisimiut, Jakobshavn. Handeln riktades mot väster och kryolit blev en stor exportvara. Avstånden är enorma, smärre flygplatser tillkom, liksom väderstationer. Sedan 1940 fanns tyska sådana på Nordöstgrönland och de bekämpades av slädpatruller.

Tysklands kapitulation 5 maj 1945 kunde meddelas i Grönlands nya radio. Med amerikanerna kom inte bara nya redskap och maskiner utan en stor förändring av hela fångstsamhället tog sin början. USA erbjöd sig att 1946 köpa ön, men Danmark nekade. Grönlands administration moderniserades och landet fick 1952 ställningen som ett danskt *amt*, län. Flygplatserna övertogs för reguljärflyg, men längst i norr, i Thule, byggdes efter det att Danmark 1949 gått in i Nato, en stor amerikansk flygbas för gemensamt försvar. När Danmark 1973 anslutits till EEG följde Grönland, som fick självstyre 1979. Grönland lämnade dock den ekonomiska gemenskapen 1982.

Västnorden och samarbete

Före kriget hade nordiskt samarbete ofta varit aktuellt. Med alla band till Danmark var det naturligt att från öarna fara dit för högre utbildning. Möjligheten att studera i Norge och Sverige ökade. Danska var det första främmande språket i skolan, veckopress och serietidningar gav en färdighet att läsa inte bara danska utan också de andra nordiska språken. Att komma från utkanten till storstad kunde dock vara svårare.

Under krigsåren var många studerande avskurna från hemlandet och återvände sedan med ett intresse för och kunskap om det övriga Norden. Sedan 1922 fanns Föreningen Norden på Island, den färöiska bildades 1952 och den grönländska 1991. Islänningar var mycket aktiva inför bildandet av det formella nordiska samarbetet i början av 1950-talet.

De i sammanhanget små, självstyrande områdena, liksom Åland, kämpade senare för att med egen röst få delta i det nordiska samarbetet. Sedan 2007 har Färöarna och Grönland representanter inom danska delegationen i Nordiska rådet och Åland inom den finska. Island har ambassader i de andra länderna, Färöarna och Grönland har representationer som i Nordatlantens Brygge i Köpenhamn.

I Reykjavik öppnades med nordiskt stöd 1968 Norræna húsið. Då höjdes röster mot svensk imperialism, Sverige som det stora moderna landet, men den allmänna glädjen var stor. I Tórshavn invigdes Norðurlandahúsið 1983. Bägge husen har haft mängder med nordiska kulturprogram. Nordens institut öppnade 1987 i Nuuk och finns sedan 1997 i Grönlands kulturhus, Katuaq. Det har en egen profil. Husen har inte minst förmedlat personliga kulturkontakter, men stödet från det övriga Norden har blivit allt mindre. Intresset för de andra nordiska språken har minskat. Färöingar är de som bäst förstår och kan uttrycka sig på skandinaviska, andra vill tala engelska.

Förr var båtresorna långa och dyra, nu har reguljärflyg blivit allt billigare. Möjligheter till utbildning hemmavid har ökat men många far utomlands för högre studier. Fiske, laxodling och

turism, har varit och är den ostadiga grunden för ekonomin vid Nordatlanten. Island har nu 375 000 invånare, Färöarna 54 000 och Grönland 56 000. Det är klart att med liten folkmängd är det svårt att hävda sig bland de stora länderna i Norden, men intresset för dem är stort. Det omvända gäller inte alltid.

I Västnorden har smittspårning och isolering tillämpats för att dämpa Corona-farsoten som nu, i februari 2022, fortsatt härjar. Turistindustrin har lidit avbräck men resandet tycks redan ha ökat.

När nu andra länder visar stort intresse för Arktis är helt säkert samarbetet i Västnordenrådet liksom i Nordiska rådet viktigare än någonsin.

Nanna Stefania Hermansson, 14.2.2022

Källor

Uppgifter hämtade från uppslagsböcker och internet.

Einar Laxness, 1995, *Islands saga a-ö*, Vaka-Helgafell, Reykjavík.

Herdís Helgadóttir, *Úr fjötrum, Íslenskar konur og erlendur her*, 2001, Mál og Menning, Reykjavík. ”Ur bojar” om kvinnornas nya möjligheter.

Þór Whitehead, 1980, *Ófriður í aðsigi, Ísland í síðari heimstyrjöld*, Almenna bókafélagið.com Reykjavík. Det är en av hans många verk om krigsåren.

Madsen, Heini, 1999, *Færøernes hvornår skete det*, Skúvanes, Gistrup 1999. Faktabok.

Sølvará, Hans Andrias, 2020, *Færøerne efter freden (1814)*, Aarhus Universitetsforlag. En kortfattad översikt.

Bogen om Grønland, Fortid, Nutid og Fremtid, 1978, Politikens forlag.

Grönland, mer än isberg. 2007, Red. Torsten Hallberg, Föreningen Norden, Stockholm

Bilaga

Judarnas situation I Sverige och övriga nordiska länder

Allmänt

Den 27 januari hålls varje år hålls den internationella minnesdagen för Förintelsens offer över hela världen. Det är det datum då förintelselägret Auschwitz-Birkenau befriades 1945. Sedan 2001 har det varit en nationell minnesdag. År 2005 deklarerade FN denna dag som internationell minnesdag.

Inom EU-kommissionen finns sedan 2021 en permanent arbetsgrupp för implementeringen av EU-strategin mot antisemitism och för stärkande av judiskt liv. Processen ska pågå till 2030. Från EU-kommissionen deltar bland andra kommissionären Margaritis Schinas samt Katarina von Schnurbein, EU:s koordinator för bekämpande av antisemitism. I Sverige har Judiska Centralrådet drivit frågan om en nationell strategi mot antisemitism och en nationell strategi för stärkandet av judiskt liv. Den sistnämnda handlar bl.a. om överföringen av den judiska identiteten och kulturen till nästa generation.

Källor

Fakta om judarna och deras situation i Sverige är i första hand hämtade från Judiska museets hemsida, judiskamuseet.se, Forum för levande historias hemsida, levandehistoria.se, [www.SO-rummet](http://www.SO-rummet.se) som är en hemsida för lärare samt inhämtade vid besök på Judiska museet och på Forum för levande historia

Judiska museet fick sina nuvarande lokaler på Själagårdsgatan 19 i Gamla Stan i Stockholm år 2019. Lokalen är också Sveriges äldsta bevarade synagoga.

Forum för levande historia är en myndighet under Kulturdepartementet. Myndigheten ligger även den i Gamla Stan. Adressen är Stora Nygatan 10-12.

Myndigheten inrättades 2003. Uppdraget är att vara ett nationellt forum för att främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Myndigheten har särskilt till uppgift att

- Informera om Förintelsen och kommunistiska regimers brott mot mänskligheten
- Sträva efter att stärka människors vilja till att aktivt verka för alla människors lika värde

Forum för levande historia visar just nu (våren 2022) bl.a. utställningarna *Sverige och förintelsen*, *Vita bussarna - fotografier av KW Gullers* och *Demokrati pågår, Per Angerpriset - mod och handling*. Utställningarna kan även ses hemifrån via deras hemsida. Där kan man även se utställningarna *Jag kom ensam - judiska flyktingbarn i Sverige*, *Yttrandefrihetens gränser*, *Plundring - början till ett folkmord*, *Leve demokratin*, *Demokratin och du* samt utställningen *Stämplad*. Via deras hemsida går det även att ladda ner och skriva ut utställningarna: Anne Frank- ”Om jag bara får vara mig själv”, Romerna under Förintelsen och T4- om människosyn i Nazityskland.

Ytterligare en källa är **Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA)** Stockholm.

Per Angerpriset är ett internationellt pris för humanitära och demokratifrämjande insatser. Priset, som utdelas årligen, instiftades av Göran Perssons regering år 2004. Priset består av en penningssumma samt en silverstatyett.

Judarnas historia i Danmark, Norge och Finland/Religion/SO-rummet

<https://www.so-rummet.se> Här finns också en hel del material om antisemitism.

Historiska skillnader mellan de nordiska länderna

Enligt SO-rummet skiljer sig de nordiska länderna åt vad gäller den judiska invandringen. Danmark var det första landet i Norden som tillät judisk bosättning. Redan i början av 1600-talet fanns judar i de södra delarna av landet och de spred sig sedan norrut. Den geografiska närheten till Tyskland gjorde det lätt att ta sig från kontinenten och över till Danmark. I Danmark var man tidigt vana vid invandrare av olika slag stor. Kung Christian V, som levde under senare delen av 1600-talet och hans gemål Amelie lät den lilla fästningsstaden Fredericia på Jylland bli en fristad för såväl förbrytare som för katoliker och judar.

År 1848 fick Danmarken grundlagsstadgad religionsfrihet. Genom denna lag blev det även möjligt för judar och kristna att ingå äktenskap.

Norge släppte enligt SO-rummet inte in några judar i landet förrän efter 1850.

Gustav III gav tillstånd till den första judiska bosättningen i Sverige 1775.

Det har aldrig funnits speciellt många judar i de nordiska länderna. Ingenstans har antalet judar överskridit några promille av den totala befolkningen.

Sverige

År 1930 fanns ca 6 000 judar i Sverige. Idag bor uppskattningsvis mellan 15 000 och 20 000 judar i Sverige. Av dessa bor drygt hälften i Stockholm med omgivningarna och ca 2 000 vardera i Malmö och Göteborg. De judiska församlingarna har sammanlagt ca 6 000 medlemmar i Sverige (april 2020). Långt ifrån alla med judisk bakgrund är medlemmar i någon judisk församling. I samband med att antisemitismen ökat i Sverige har de judiska församlingarna enligt guiden på Judiska museet också fått fler medlemmar som vill visa sin tillhörighet och vill skaffa sig mer kunskap om sitt judiska arv.

I Sverige finns fem synagogor varav två ligger i Stockholm, en i Göteborg, en i Norrköping och en i Malmö. Det finns därutöver mindre judiska föreningar i Uppsala, Västerås, Lund och Borås.

Den judiska förening som fanns i Umeå och formellt bildades 2013 lade dock ned sin verksamhet 2018 på grund av upprepade hot.

Antisemitismen i Sverige har successivt ökat. Sämst verkar situationen för judarna vara i Skåne och framför allt i Malmö, vilket anses ha en direkt koppling till den stora muslimska invandringen från Mellanöstern. Få manliga judar vågar idag bära sin kippa ute på offentliga platser och många judar undviker att tala om att de är judar på sina arbetsplatser. En del har till och med valt att flytta från Malmö.

Myten om en global judisk makt är, enligt en artikel med rubriken *Varför Vänstern har så svårt att se antisemitism hos invandrargrupper* skriven av Eli Göndör i tidningen Respons (nr 1 2020), antisemitismens kärna. Artikelförfattaren menar att antisemitismen tillåtits i Sverige för att de som uttrycker sitt hat har ansetts vara maktlösa. Hat underifrån ursäktas som en rimlig reaktion på förtryck.

Författaren driver i sin artikel också tesen att det är viktigt att klargöra att antisemitism skiljer sig från andra former av rasism. Den viktigaste skillnaden, menar han, är att antisemiter egentligen avundas judarna eftersom de anser dem besitta makt som de själva saknar, medan andra former av rasism istället ser ner på sina hatobjekt. Många antisemiter anser också att judar har en inneboende ondskas och girighet.

I Malmö samlades ca 200 personer i december 2017 för att protestera mot arabiska ledare och uttryckte också hot om våld mot judar i Malmö efter USA:s dåvarande president Donald Trumps beslut att erkänna Jerusalem som Israels huvudstad.

En ungdomsfest med ett tjugotal deltagare pågick i Göteborgs synagogas församlingshus på kvällen den 9 december 2017, när tre män kastade in brinnande föremål på synagogans gård. Männerna fångades på film av en övervakningskamera. Samtidigt höjdes säkerheten kring synagogan i Stockholm. De tre männen i åldrarna 20-25 år dömdes i juni 2018 till fängelse för grovt olaga hot och försök till grov skadegörelse. Dock hade ytterligare nio maskerade personer deltagit i attacken. De tre dömda männen hade palestinska och syriska rötter. Även brandattacken i Göteborg ska ha haft Trumps erkännande av Jerusalem som utlösande orsak.

Med anledning av brandattacken och de ökande hoten mot judar i Europa gav Allan Stutzinsky, ordförande för judiska församlingen i Göteborg, sin syn på vad som låg bakom den nuvarande situationen i en intervju i Göteborgstidningen publicerad den 25 juni 2018 sedan domarna mot de tre männen fastställts av tingsrätten:

Det beror på, vill jag påstå, att vi har fått en väldigt stor invandring av människor som kommer från områden där kulturen, medierna och utbildningen genomsyras av en väldigt stark antisemitism. Det är oftast, eller alltid, diktaturer där det är svårt att få information annat än den som politiska eller religiösa makthavare lämnar. Människorna bär med sig de föreställningarna också hit.

Forum för levande historia gav i juni 2021 ut rapporten *Antisemitism i Sverige. En jämförelse av attityder och föreställningar 2005 och 2020*. Författare är Henrik Bachner och Pieter Bevelander. Rapporten finns inte som skrift men går att ladda ner från hemsidan. Rapporten bygger på enkätsvar från över 3500 personer i åldrarna 18-79 år. Undersökningens syfte är dels att beskriva förekomst och utbredning av antisemitiska attityder och föreställningar i den svenska befolkningen, dels att belysa hur dessa attityder och föreställningar utvecklats över tid.

Attityderna till judar år 2020 överlag mer positiva än när samma frågor ställdes år 2005. Det är fler som år 2020 avfärdar antisemitiska påståenden och stereotyper jämfört med 2005 års undersökning. Samtidigt framgår av rapportens sammanfattning att: ”antisemitiska attityder och tankefigurer förekommer i olika befolkningsgrupper – inklusive i majoritetsbefolkningen – i grupper med olika religionstillhörighet eller ingen sådan samt i olika politiska opinioner, om än i skiftande omfattning och med olika utbredning beroende på form.”

Rapportförfattarna konstaterar också att konspiratoriska föreställningar som tillskriver judarna stor makt och inflytande över nationella och globala skeenden är centrala motiv i antisemitiskt tänkande. Andelen som helt eller delvis instämmer i den typen av påståenden har i undersökningen minskat jämfört med år 2005. Samtidigt har även den andel som i olika grad tar avstånd från dessa påståenden ökat år 2005 till år 2020. Som ett exempel instämde 26 procent av de svarande år 2005 helt eller delvis i påståendet ”*Judarna har stort inflytande över världsekonomin*”. År 2020 var motsvarande andel 21 procent. I påståendet ”*Judarna har för stort inflytande i världen idag*” instämde år 2005 15 procent medan motsvarande andel år 2020 var 11 procent. Samtidigt känns procenttalen även 2020 skrämmande höga.

Den 13 oktober 2021 stod Sveriges regering värd för en stor internationell konferens i Malmö. Konferensens fokus var trakasserier och hot mot judar runt om i världen. Miljonsatsningar för att bekämpa näthat, mer utbildning av unga och mer utrymme för att informera om Förintelsen på sociala medier var några av de löften som ledare och organisationer gav under konferensen som leddes av dåvarande statsminister Stefan Löfven. Natten före konferensen ljusprojicerade Nordiska motståndsrörelsen (NMR) budskapet ”Förintelsen är en bluff” mot flera byggnader i centrala Malmö.

I mars 2022 tar Sverige över ledarskapet för den mellanstatliga organisationen för hågkomst, forskning och utbildning om Förintelsen (IHRA).

Statens historiska museer har fått regeringens uppdrag att genomföra inrättandet av Sveriges museum om Förintelsen inom myndigheten. Det nya museet blir därmed till skillnad mot Forum för levande historia ingen egen myndighet. Museet ska inrättas 1 juli 2022 i Stockholm.

Danmark

Av Danmarks ca 7 800 judar, varav ca 1500 var flyktingar från Tyskland och ca 1 300 var halvjudar, lyckades 7 220 judar samt 686 icke-judiska makar till dessa fly över Öresund med hjälp av danskar och svenskar i en samordnad aktion som varade mellan den 1 och den 10 oktober 1943. Därefter lade den danska regeringen ner stora ansträngningar för att rädda de 464 judar som gripits av nazisterna och skickats till Theresienstadt.

Det är mot den bakgrunden svårt att förstå att även Danmark idag har stora problem med antisemitism. Redan den 31 januari 2010 rapporterade Ekot på Sveriges Radio om en undersökning, gjord av universitetet i Århus, som visade att antisemitismen var mycket stark bland invandrare från muslimska länder i Danmark. Två av tre invandrare från muslimska länder, över 65 %, ansåg att man inte kunde var nog försiktig i umgänget med judar. Ännu fler hade svårt

att tänka sig att få in en jude i familjen via giftermål. Många från Mellanöstern ser judarna som representanter för staten Israel, även när de själva flytt och nu liksom judarna de träffar befinner sig i ett nytt land långt upp i norr.

Den 14 februari 2015 utsattes Köpenhamns synagoga för ett attentat och en judisk man sköts ihjäl. Dessutom skadades fem poliser. Även terroristen bakom dådet, Omar Hussein, sköts ihjäl. Sedan dess har synagogan bevakning dygnet runt.

Finland

Judarna i Finland är en kulturell och religiös minoritet. Den judiska befolkningen utgör drygt 2000 personer av vilka ca 1400 bor i Helsingfors med omgivning. Omkring 200 judar bor i Åbo. Dessutom har ca 800 israeler bosatt sig i Finland. Majoriteten av de finska judarna är ättlingar till ryska soldater som stannade i Finland på 1800-talet när deras tjänstetid upphörde.

Synagogan i Helsingfors byggdes 1906, synagogan i Viborg 1911 och synagogan i Åbo 1912. Synagogan i Viborg totalförstördes dock på Vinterkrigets första dag, den 30 november 1939 och de ca 300 judarna lämnade staden. Flertalet bosatte sig i Helsingfors, Åbo eller Tammerfors. De ca 60 judarna i Tammerfors grundade efter andra världskriget en egen församling. Denna inkorporerades 1982 med församlingen i Helsingfors. Idag finns två aktiva judiska församlingar i Finland: Judiska församlingen i Helsingfors och Judiska församlingen i Åbo. Gudstjänsten följer i båda den ashkenazi-ortodoxa liturgin.

De båda församlingarna tillhör Centralrådet för de Judiska församlingarna i Finland, ett konsultativt organ som handlägger ärenden av allmän natur rörande judar i Finland. Centralrådet är i sin tur medlem av Europeiska rådet för judisk församlingsservice samt av Judiska världskongressen.

I Helsingfors ligger Helsingfors judiska samskola som grundades 1918, som idag erbjuder undervisning på grundskolenivå. Skolan var ursprungligen svenskspråkig, men är sedan 1936 officiellt finskspråkig. Skolan har drygt 100 elever.

Den judiska befolkningen är väl integrerad i det finska samhället. De flesta judarna har finska eller svenska som modersmål. Antisemitismen verkar för närvarande inte vara något stort problem i Finland. Vid en enkätundersökning besvarad av 113 judar i samband med en avhandling av Sabina Sweins, som lades fram 2018 vid Åbo Akademi, ansåg dock ca 75 % av de svarande att antisemitismen ökat. De flesta som sade sig upplevt antisemitism uppgav att de mött den på nätet och på jobbet. Fler än hälften av de svarade ansåg att situationen i Israel kan göra det svårt att vara jude i Finland. Det fanns även en rädsla för terrordåd bland dem som besvarat enkäten.

Norge

Den norsk-judiska befolkningen bestod av ca 2100 personer när Tyskland ockuperade Norge i april 1940. Ungefär hälften av dem flydde till Sverige, de flesta under vintern 1942/43.

Den 26 november 1942 deporterades 532 norska judar, män, kvinnor och barn med skeppet Donau från Oslos hamn till Stettin i nuvarande Polen. Därifrån fortsatte färden med godståg som ankom till Auschwitz den 1 december 1942. 183 män blev uttagna till arbetstjänst. De övriga mördades i gaskamrarna redan samma natt. Totalt deporterades 773 norska judar till Polen och Tyskland. Bara 38 av dem överlevde.

Före vintern 1942/43 var det enligt den då gällande svenska asylpolitiken inget giltigt skäl för asyl i Sverige att vara jude i ett naziockuperat område. Den svenska politiken förändrades dock snabbt efter deportationen av de norska judarna den 26 november 1942. Redan den 3 december 1942 bad statsminister Per Albin Hansson den svenske ambassadören i Berlin, Arvid Richert, att meddela tyskarna att Sverige var berett att ta emot de resterande gömda judarna. Ett erbjudande som Tyskland dock avvisade.

Av de norska judarna som lyckades fly till Sverige under krigsåren återände de flesta till Norge efter krigsslutet. Av de som återvände fick många så småningom framträdande positioner i Norge efter krigsslutet.

Händelserna i Norge var en direkt bidragande orsak till att Sverige snabbt ställde upp och tog emot de danska judarna, då de tvingades fly ett år senare.

En undersökning av antisemitism och muslimfientlighet i Norge *Holdingen till juder og muslimer i Norge 2017* publicerades den 4 april 2018 av Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. (HL-senteret) i Oslo. Resultaten visade att vissa specifika antisemitiska föreställningar fortfarande är relativt utbredda i den norska befolkningen.

I påståendet ”Världens judar verkar i det fördolda för att främja sina egna intressen” instämde till exempel 13 procent av de tillfrågade. Samtidigt visade studien att andelen som hade en konsekvent antijudisk inställning 2017 hade minskat till 8 procent mot 12 procent i 2011 års studie. Rapporten från 2018 visade på att det fanns ett samband mellan uppfattning om Israel-Palestinakonflikten och inställningar till judar respektive muslimer.

Av studien framgår också att antisemitiska uppfattningar är tydligt mer utbredda bland norska muslimer än bland befolkningen som helhet. Detta gäller i synnerhet föreställningar om judisk makt och inflytande i världen. Forskarna bakom rapporten kopplade detta till bl.a. den utbredda antisemitismen i respondenternas ursprungsländer och till nätets roll att förmedla denna typ av föreställningar. Studien visade även på en utbredd negativ inställning till muslimer. Enligt resultaten hyser 27 procent av de svarande muslimfientliga uppfattningar. Studien visar också på ett samband mellan främlingsfientlighet och en negativ inställning till judar och muslimer.

(Resultaten av den norska studien har översatts till svenska av Svenska kommittén mot antisemitism).

Island

Källa: Islandsbloggen

De första uppgifterna om judar på Island härrör från 1600-talet. Det handlade då om enstaka personer som anlant till ön. Under andra världskriget stängdes i princip Islands gränser för judar.

2022-02-14 **SLUTRAPPORT**

Rapport från gruppdiskussioner initierade av Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan

Både i de brittiska och i de amerikanska trupperna som kom att ockupera landet under kriget fanns dock soldater med judisk bakgrund. Någon församling bildades aldrig men från krigsåren och framåt besöktes Island då och då av rabbiner som samlade landets judar för att fira högtider. De senare åren har enligt Islandsbloggen siffror om hur många judar som finns på ön varierat mellan ca 90 och drygt 200.

På Islandsbloggen den 22 maj 2018 stod att läsa att den första rabbinen nu var på plats på Island. Rabbin Avi Feldman kommer från USA till Reykjavik med sin familj för att bygga upp den första judiska församlingen på Island. Fram till hans ankomst har Reykjavik varit den enda europeiska huvudstaden utan varken rabbin eller synagoga.

Yvonne Lindholm